

KUL TÚRA SLOVA

*Vedecko-popularizačný
časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu*

*Orgán
Jazykovedného ústavu
Ludovíta Štúra SAV
a Jazykového odboru
Matice slovenskej*

HLAVNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

VÝKONNÁ REDAKTORKA

Sibyla Mislovičová

REDAKČNÁ RADA

Ladislav Bartko, Adriana Ferenčíková, Ján Findra, Juraj Glovňa, Nicol Janočková, Ján Kačala, Sibyla Mislovičová, Jozef Mlacek, Slavomír Ondrejovič, Jozef Pavlovič, Mária Pisárčiková, Matej Považaj, Mária Šimková, Iveta Vančová

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Panská 26

GREGOROVÁ, Jana: Prostriedky negácie v románe Františka Hečka Červené víno 257

DISKUSIE

HAŠANOVÁ, Jana: Tvorenie zdobenín od cudzích rodných mien v živjej reči 277

VALENTOVÁ, Iveta: Čertorie a ľudová etymológia 281

Z HISTORICKEJ LEXIKY

KRAJČOVIČ, Rudolf: Z lexiky stredovekej slovenčiny s výkladmi názvov obcí a miest (17) 285

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

LOMENČÍK, Július: Priadky a páračky v Málinci 293

ROZLIČNOSTI

Významy a skloňovanie slova *manažér*. M. P o v a ž a j 300

SPRÁVY A POSUDKY

Vlastné meno vo svetle teoretickej onomastiky. I. V a l e n t o v á 304

Kniha naplnená životom. M. S m a t a n a 307

SPYTOVALI STE SA

Podlažnosť budov. I. V a n č o v á 315

Z JAZYKOVÝCH RUBRIK

Bodka na konci vety za skratkou. I. Vančová	316
Nie je. K. Kálmánová	316
Maturovať a promovať. K. Kálmánová	317
Kodaň – kodanský. I. Vančová	318
Posilové vlaky. I. Vančová	318
Môže byť kobyla kotná? I. Masár ...	319
Parazity – paraziti. S. Duchková ..	320

KUL TÚRA SLOVA

KULTÚRA SLOVA, vedecko-popularizačný časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV a Jazykového odboru Matice slovenskej. Ročník 43, 2009, č. 5 (2. 11. 2009). Matica slovenská – Vydavateľstvo Matice slovenskej v Martine. Hlavný redaktor PaedDr. Matej Považaj, CSc. Výkonná redaktorka PhDr. Sibyla Mislovičová. Grafická úprava Oto Takáč. Technický redaktor Vladimír Radik. Vychádza šesťkrát ročne. Ročné predplatné 5,38 € (162Sk), jednotlivé čísla 0,90 € (27Sk). Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma Vydavateľstvo Matice slovenskej, Mudroňova 1, 036 52 Martin, e-mail: periodika@matica.sk, tel.043/4230377. Registračné číslo 7050. Evidenčné číslo 3696/09. Podávanie novinových zásielok povolené OZSsRP Banská Bystrica č. 1325/94-PTP z 25. 4. 1994. ISSN 0023-5202.

Distributed by Vydavateľstvo Matice slovenskej, Mudroňova 1, 036 52 Martin, Slovakia. Distribution rights are held by KUBON and SAGNER, P.O.B. 34 01 08, D-8000 München, Germany.

© Jazykovedný ústav Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied v Bratislave

© Vydavateľstvo Matice slovenskej v Martine

Vytlačila Tlačiareň BEN&M, Miriam Uličná, Turčianske Teplice 2009

Cena 0,90 € (27Sk)

Prostriedky negácie v románe Františka Hečka Červené víno

JANA GREGOROVÁ

Negácia ako zložitý jazykový jav je dôležitou súčasťou jazykového systému a prestupuje všetky jazykové roviny. Ako lexikálny a gramatický prostriedok si našla miesto v početných jazykovedných prácach, v slovenskom jazyku však bola detailnejšie rozpracovaná až pomerne nedávno.

Cieľom tohto príspevku je poukázať na bohatosť prostriedkov negácie v slovenskom jazyku a ilustrovať široké využívanie jej prostriedkov osobitne v románe Františka Hečka *Červené víno*. Hlavným teoretickým východiskom našej analýzy je monografia Jozefa Pavloviča *Negácia v jednoduchej vete* (2003).

Výskum negácie v slovenčine sa v minulosti zameriaval prevažne na lexikálne a slovotvorné uplatnenie negácie alebo jej výskyt pri skúmaní rôznych iných prvkov jazyka.

Zmienky o negácii nachádzame už v práci *Mluvnice jazyka slovenského* (1865) od M. Hattalu. Autor však píše o zápore len sporadicky, napr. pri výklade o akuzatíve a jeho možnej zámene rozdeľovacím genitívom (s. 217) alebo v časti venovanej infinitívu slovies podobných pomocným slovesám, ktoré vyjadrujú rôzne stupne chcenia alebo nechcenia (s. 239).

V *Rukoväti spisovnej reči slovenskej* (Czambel, 1915) sa S. Cambel venuje negácii v časti o zapieracích vetách (s. 260 – 261). V ešte pomerne úzkom výklade konštatuje, že zapierame vždy prísudkom, teda zapieracou

formou slovesa (*nečakať*). Ak je prísudkom meno, zápor sa vyslovuje „príslovkou“ *nie* väčšinou v postavení pred prísudkovým menom (*ja som nie robotný*). V prípade podstatných a prídavných mien „bežných i zapieracou podobou“ (*nerozum, nepekný*) si sponové slovo zachováva kladnú formu, pretože syntakticky nejde o záporné vety. Tými *nie* sú ani vety so zápornou podobou trpného prídavia minulého (*Žiak bol nezavolaný*).

Ku skúmaniu negácie prispel J. Ružička pri štúdiu rôznych vetných členov v článkoch publikovaných v 50. rokoch minulého storočia (Pavlovič, 2003). V knihe *Skladba neurčitku v slovenskom spisovnom jazyku* (1956) sa Ružička nepriamo dotýka rôznych výskytov negačných prostriedkov, napríklad pri type viet vyjadrujúcich nemožnosť, neschopnosť alebo nedostatok vôle vykonať dej osobitne poukazuje na častý výskyt zdvojenej záporovej častice *nie a nie* v spisovnom jazyku (na rozdiel od hovorového štýlu). Pri analyzovaní úlohy neurčitku J. Ružička vyčleňuje skupiny sloviac podľa významu okrem iného v kategóriách protikladov vôle a nedostatok vôle, možnosť alebo nemožnosť, schopnosť alebo neschopnosť činiteľa vykonať dej. Prínosom je predovšetkým rozpracovanie kontrastu medzi nevyhnutnosťou a nerealizáciou deja v častiach o jednoduchom a zloženom prísudku dvojčlenných viet.

Výskum negácie obohatila akademická *Morfológia slovenského jazyka* (1966), ktorá predkladá široký inventár prvkov jeho gramatickej stavby. Záporom sa konkrétnejšie zaoberá predovšetkým v kapitolách o záporovom genitíve a časovaní sloviac.

Na teóriu negácie mala v slovenskom jazyku vplyv *Slovenská gramatika* (E. Pauliny – J. Ružička – J. Štolc, 1968). V kapitole *Skladba – Syntax* v časti venovanej záporu autori konštatujú, že postoj hovoriaceho alebo píšuceho k obsahu vety môže byť kladný alebo záporný, pričom zápor je dvojaký: vetný alebo členský. O vetnom zápore hovoríme, keď hovoriaci označuje celý obsah vety za neexistujúci, neplatný, nemožný alebo nedovolený (s. 357). Vyjadrujeme ho záporným tvarom slovesa v prísudku alebo zápornými výrazmi. Prostriedkom vyjadrenia vetného záporu je v slovenských tvaroch predpona *ne-* (*nebyť, nepočujem*) a v prípade slovesa *byť* záporové slovko *nie*. Zosilniť vetný zápor možno záporovými výrazmi so záporovou predponou *ni-*, napr. *nikto, nik, nič, nijaký, nikde*, podobnú úlohu majú aj slová *žiadne, ani jeden*. Niekedy sú zdôraznením slová *ani, celkom, vôbec, vonkoncom*.

Členský zápor je v citovanej publikácii definovaný ako vyhlásenie niektorého vetného člena, okrem prísudku, za neplatný. Členský zápor sa vyjadruje pri slovese a pri dejovom podstatnom mene záporovou predponou *ne-*, pri iných slovách slovom *nie*. Podľa J. Pavloviča však v takejto charakteristike neobstojí tvrdenie o vyjadrení členského záporu predponou *ne-* pri slovese, pretože takáto situácia pri určitom slovese nemôže nastať. Podobne pri hodnotení príkladu *A nebyť Pava, syna Pava, ktorý družstvo spískal, hneď by Jandekovi prihlášku vydrapla...* (Hečko) nejde o autormi uvádzaný členský zápor, ale o „vetný zápor v infinitívnej dvojčlennej vete s nereálnou podmienkou, v ktorej je negovaný prísudok“ (Pavlovič, 2003).

Pri výskyte vetného i členského záporu v jednej vete sa tieto záporové vzájomne rušia a veta dostáva kladný zmysel. Vetný zápor sa ruší aj vtedy, keď sa vo vete stretne so záporným výrazom, teda pri spojení vetného záporu so slovným (lexikálnym) záporom. Na druhej strane možno vetný zápor vyjadriť aj kladnou vetou v rečníckych otázkach alebo otázkach so zdvorilostným zafarbením, napr. vety *Povedal som ti to ja? – Prosím ťa, nemohol by si mi poradiť?* znamenajú *nepovedal som – poraď mi*.

Na viacerých miestach sa Slovenská gramatika zaoberá aj záporovým genitívom. Pri vysvetľovaní využívania pádov autori uvádzajú, že genitív podstatného mena vo funkcii podmetu sa vyjadruje okrem čiastkového genitívu tzv. záporovým genitívom po neosobných výrazoch *niet, nebolo, nebude, nebolo by, nebyť* a iných výrazoch, ktoré ich zastupujú (napr. príslovie *Kde nehorí, tam ani dymu niet*), ako aj v prípadoch viazania neosobných výrazov *nebolo, nebude, nebolo by* s neurčitkom prechodného slovesa (napr. *Nebolo na ňom badať choroby.* – Kukučín). V stati o predmete sa píše, že záporový genitív je „osobitnou skupinou predmetu v prostom genitíve, ktorý je po záporných tvaroch prechodných sloviess, najmä ak sa predmetom vyjadruje iba časť vecí“ (*Nemám peňazí.* – *Chudoba cti netráti.*). Predmet v záporovom genitíve sa používa najmä pri dôraze vyjadrovanom časticami *ani, vôbec* a pod.

Z novších prác českej jazykovedy možno vyzdvihnúť príručku *Skladba spisovné češtiny* (1986), v ktorej M. Grepl a P. Karlík podrobne rozobrali uplatnenie záporu v komunikatívnych funkciách, no najmä prehľadne zhrnuli syntaktické javy spojené s negáciou pri opise vetných štruktúr. Autori konštatujú, že zápornou vetou popierame platnosť vetného obsahu, zakazu-

jeme niekomu jeho realizáciu alebo si neželáme uskutočnenie obsahu vety. Objasňujú aj rozdelenie negácie z formálneho hľadiska na vetnú a členskú a z funkčného hľadiska na celkovú a čiastočnú.

Vo všetkých typoch viet možno použiť kladnú a zápornú formu v ich opačnom význame. V takom prípade sa kladná forma stáva výrazom silného popretia a záporná výrazom silného tvrdenia alebo rozkazu. Typické využitie tento jav nachádza v rečníckych otázkach, výzvach či napomenutiach, napr. *Kdo to mohol tušiť?* (= nikto to predsa nemohol tušiť); *A neříkal jsem to?* (= predsa som to hovoril). Transpozíciu kladu a záporu možno zaradiť medzi najvýraznejšie citovo motivované aktualizácie vo výstavbe výpovede (s. 199).

Špecifické sú podmienky použitia kladnej a zápornej formy v opytovacích otázkach, ktorých obsah môže byť formulovaný kladne i záporne: *Všiml/Nevšiml sis té jeho poznámky?* Významový rozdiel medzi kladom a záporom je neutralizovaný, hovoriaci totiž nevie, ktorý je platný, a práve to sa chce od adresáta dozvedieť.

Príručka *Mluvnice češtiny 3 – Skladba* (kolektív autorov, 1987) opisuje zápor podrobne s dôrazom na sémantickú stránku tohto javu. Autori vychádzajú z polárnosti medzi predikátmi ako jedného zo základných typov súvzťažnosti jazykových prostriedkov a konštatujú, že propozičný obsah možno negovať kognitívnymi zložkami nepropozičnej povahy (s. 10 – 11). V rozsiahlej kapitole *Polarita a klad záporu* uvádzajú, že negácia je najdôležitejším syntakticko-sémantickým procesom zmeny polarity. Zápor je jedným z najdôležitejších výrazových prostriedkov tohto procesu, aj keď nie je vždy totožný s logickým operátorom negácie, pretože zápor v jazyku zvyčajne funguje komplexne spolu s inými prostriedkami zmeny polarity. Negácia je mimo propozície, len na nej operuje, a odmieta sa ňou platnosť vzťahu medzi členmi sémantickej predikačnej relácie.

Mluvnice češtiny vyčleňuje viacero druhov gramatického záporu na základe toho, ako sa uplatňuje v komunikatívnom akte. Dvoma primárnymi funkciami sú *propozičný zápor* (negácia operuje na predikáte základnej propozície), ktorý sa výrazovo prejavuje ako vetný zápor a členský zápor, a *performatívny zápor* (negácia operuje na predikáte výpovednej funkcie spravidla vyjadrenom performatívnym slovesom). Sekundárnymi funkciami záporu sú *expresívna* a *modálna* funkcia.

Ján Kačala v práci *Syntaktický systém jazyka* (1998) negáciu charakterizuje ako modifikáciu vety kognitívneho rázu, ktorá sa uskutočňuje na rovnakej vetnej konštrukcii z hľadiska vetného kladu a záporu. Modifikáciu vetnej konštrukcie poznávacieho rázu signalizujú tvar predikátu, klad alebo zápor častí vety alebo komunikatívny zámer podávateľa, t. j. to, či vetu podáva ako oznámenie, otázku, rozkaz, želanie, odmietnutie a pod. Vety *Dnes padal sneh* a *Dnes nepadal sneh* sú preto obmenami jednej vetnej konštrukcie z hľadiska kladu alebo záporu. Obmena vo vete *Zahráš/Nezahráš sa po príchode z práce s vnukom* zase modifikuje tú istú vetnú konštrukciu z hľadiska komunikatívneho zámeru podávateľa (s. 54).

V práci *Systém jazykových kategórií* (2006) J. Kačala zápor hodnotí ako špecifickú kongruenčnú kategóriu. Ak sa totiž v zápornej vete popiera platnosť predikátového slovesa, musia byť súčasne popreté zámená typu *kto, čo, kde, kedy* (*Všade prší. – Nikde neprší.*). Autor konštatuje, že v prípade takejto viacnásobnej negácie môžeme právom hovoriť o syntaktickom jave, pričom vetný zápor vystupuje v postavení syntaktickej kategórie aj vo vetách typu: *Nemohli by ste mi knihu zabalit' do papiera?* Pri porovnaní s kladnou vetou *Mohli by ste mi knihu zabalit' do papiera?* môžeme hovoriť o neutralizovanom zápore, pretože ten tu neplní svoju primárnu funkciu popierania platnosti obsahu vety. Obe vety sú totiž synonymné a z tohto hľadiska rozdielne len v miere úctivosti.

Tvorcom ucelenejšej teórie z oblasti gramatickej negácie v slovenskom jazyku v posledných desaťročiach je Jozef Pavlovič. Po viacerých prácach na tému negácie a záporu z 80. a 90. rokov vydal J. Pavlovič monografiu *Negácia v jednoduchej vete* (2003). Práve táto monografia je hlavným teoretickým východiskom našej analýzy románu *Červené víno*. Vyexcerpovaný materiál sme roztriedili a charakterizovali v súlade s jeho metodikou. Prostriedky gramatickej negácie J. Pavlovič rozdeľuje na tri skupiny. Prvú skupinu tvoria 1. základné negačné prostriedky, ktoré reprezentuje morféma *ne-*, ako aj popieracie vetné príslovky, popieracie modálne slovesá, častica *nie*, popieracie častice typu *figu* a predložka *bez*. Do skupiny gramatických prostriedkov negácie popri základných patria aj 2. združené a 3. intenzifikačné prostriedky negácie. Okrem gramatických prostriedkov negácie sa J. Pavlovič vo svojej monografii venuje aj prostriedkom implikatívnej a aproximatívnej negácie.

V súlade s uvedenou metodikou sa v úvode našej materiálovej časti zaoberáme gramatickou negáciou.

Vo vysokoškolskej učebnici syntaxe (Oravec, 1982, s. 56) sa píše, že gramatická negácia sa môže týkať buď celej vety, alebo iba vetného člena.

Ak je záporný komponent súčasťou predikátu, čiže súčasťou prísudkového slovesa alebo sponového slovesa, ide o vetnú negáciu. Vetná negácia sa teda vyjadruje pomocou záporovej morfémy *ne-* a v prípade slovesno-meného prísudku pomocou samostatnej častice *nie*.

Zápornými vetami s vetným záporom hovoriaci popiera platnosť výpovede:

Nepočula ešte svoje meno vysloviť tak nežne (s. 12). – *Tuší, prečo Slivnícký s richtárom nespomínajú Habdžu!* (s. 33). – *Prababička neodpovedajú* (s. 51). – *Nie som taký celkom zlý!* (s. 69). – *Pančucha nie je hlúpy* (s. 34). – *Pretože Silvester nie je hoden jej plaču* (s. 38). – *I žobrák medzi dvermi pokladá si za povinnosť šibnúť Veronike do očí výčitku, či je nie hriech mrzko zaobchádzať s nevestou...* (s. 14). – *Zistilo sa, že Kristína nie je takým všiváčaťom, ako sa myslelo pôvodne...* (s. 20).

Záporná predpona *ne-* je nesamostatná morféma. J. Pavlovič (2003) poukazuje na to, že „pri slovese *byť* je výnimka, hoci zápor *nie* aj tu vystupuje ako morfématická súčasť tvarov tohto slovesa. Sloveso *byť* sa od ostatných sloviess odlišuje aj zápornými tvarmi *niet, nieto*“ (s. 53):

Kristíny už niet (s. 46). – *Ale potom, keď už idú chýry, že na dolných dedinách poniže Slivnice belejú sa raže, niet veľmi roboty* (s. 74). – *Tam niet pána okrem richtára* (s. 17).

Ak sa vetný zápor v spojení s iným vetným záporom nachádza v jednej vete, záporný obsah výpovede sa ruší, má teda kladný význam. Tento jav J. Pavlovič nazýva *nivelizácia záporu* alebo *oslabená afirmácia*:

Neľutuj koňa, keď ide o človeka – kážu starena hlasom, ktorý nemožno neposlúchnuť (s. 30). – *A že svitol aj jasný a teplý jarný deň, zimomravý zelenomiský dekan nemal príčiny nesadnúť na koč a nezaviesť sa po stopách zelenomiskej procesie...* (s. 134).

O nivelizáciu ide aj vtedy, keď je vetný zápor v spojení s lexikálnym záporom alebo keď je lexikálny zápor súčasťou mennej zložky prísudku so záporným slovesom:

Rozrazenina nad pravým okom, hoci je veľká, nezdá sa nebezpečná (s. 68). *Urban sa nazdáva, že nie je natolko nebezpečný, ale vidí, že sa klasy v horúčosti lámu a mrvia* (s. 77).

Všetky tri prípady oslabenej afirmácie sú štylisticky príznakové a využívajú sa ako prostriedky litotesu (negácia negácie).

Ak sa záporný komponent vzťahuje na vetný člen (podmet alebo rozvíjacie vetné členy), ide o členskú negáciu. Členská negácia sa vyjadruje pomocou záporovej častice *nie* (Oravec, 1982, s. 56):

Plakala? // Veľmi. // Pre Silvestra ?// Ani nie preňho (s. 38). – *Je to ani nie sneh, skôr snehové páperie* (s. 22). – *Oberačka je pipľavá robota, nie pre chlapa* (s. 38). – *Hlavné je, že nie kyslého* (s. 28). – *Sú to ľudia zvyknutí na oplanstvá i na zlosť, ale nie na podlosť* (s. 26).

Jozef Pavlovič (2003, s. 45) za zvláštnosť členskej negácie považuje to, že jej formu popretia možno použiť aj na vylúčenie predikatívneho slovesa z platnosti v propozícii a na spresnenie výpovede. Táto forma je veľmi zriedkavá a využíva sa hlavne zo štylistických príčin:

Tu prichodí nie milovať, ale nenávidieť! (s. 390). – *Čujú plakať ženy, ani nie plakať, ale vyť a revať* (s. 83).

Okrem morfémy *ne-* ako primárneho prostriedku vetnej negácie používa F. Hečko v románe *Červené víno* aj popieracie častice (typu *figu: čerta, prd, kdežeby, božechráň, aleba, ale čoby, čože, ešte čo, ešteže čo, akýže*). Tieto častice majú expresívny príznak a dokážu vyjadriť zápor samostatne, preto zodpovedajúce vety môžeme interpretovať ako vety s vetnou a členskou negáciou (Pavlovič, s. 56).

Z našej excerpcie uvádzame tieto príklady citovaných popieracích častíc: *Učiteľ čerta dbá na poriadky a reguly* (s. 83). – *Napríklad tuto hasír Pančucha si myslí, že ti to stačí. // Kdežeby. // Z čoho mám skladať istinu a platiť interest...* (s. 58). – *Božechráň, pán riaditeľ, – vracia mu Marek pohotove...* (s. 449). – *Zabudol, že nepestujeme tu tabak, ale... víno! Ale Henten hore? – vyslovuje tie veľké slová s nevýslovnou nenávisťou. // Čože Ten o nás dbá...!?* (s. 23). – *Kam ideš Marko? // Domov! – zavrčí cez zuby. // Aj ja idem. // Eštežečo! Týždeň by ťa hľadali po háji* (s. 196). – *Mala by si zaniesť do kúta! // Chn! Ešte čo? Takej pobehlici (Kristíne)!* (s. 51). Autor románu využíva aj časticu *aleba*, ktorá popiera repliku v dialógu: *A ty si sa priznal, však? – vyzvedá naplašená. // Aleba* (s. 451), ďalej častice s vul-

gárnym príznakom *prd, riť*, čím autor negáciu zároveň zosilňuje: *Prd vidí! – pajedi sa protivník...* (s. 25), *Slabé, čo? (víno) – pýta sa Urban skúmavo. // Riť! Nalej ešte jeden!* (s. 42) a výrazy *aké, akýže*, ktoré majú tiež funkciu popieracích častíc: *Vojaci nemali by mať deti. Akýže obranca vlasti bude z muža, čo ho pri myšlienke na deti zalievajú slzy* (s. 172).

V rámci základných gramatických prostriedkov negácie, ku ktorým patria popieracie častice, je však v románe Červené víno bohatšie zastúpená častica *nie* v rôznych postaveniach.

Na základe našej excerptie uvádzame niekoľko príkladov, ktoré sme roztriedili podľa J. Pavloviča: častica *nie* ako časticová veta: *Bolí? // Nie.* (s. 368). – *Už vieš? // Nie!* (s. 409); častica *nie* môže vystupovať aj s elipsou prísudku, ktorý je známy z kontextu: *Sám možno nevie, či pôjde a či nie, ale ulútosťilo sa mu peknej ženy* (s. 230). – *Trochu i váha, či povedať, či nie* (s. 354). Častica *nie* sa používa aj v odpovediach na zápornú otázku, kde má potvrdzovaciu funkciu: *Nedal si jej ho..? // Nie* (s. 560). – *Nikdy si nemal rád inú? // Nie* (s. 562). Častica *nie* môže vystupovať aj ako súčasť spájajúcich výrazov, napr. *tak – ako: Ani nie je tak úrodný ako ťažký svojou masnosťou* (s. 109), a osobitnú funkciu plní častica *nie* pri rektifikácii, ktorá sa vzťahuje na dejové sloveso alebo na niektorý iný vetný člen: *Tu prichodí nie milovať, ale nenávidieť* (s. 390). – *Čujú plakať ženy, ani nie plakať, ale vyť a revať* (s. 83).

Naša excerptia rovnako potvrdila, že predložka *bez* má široké uplatnenie vo funkcii prostriedku negácie a v diele F. Hečka konkrétne v pozícii rozvíjacieho člena konštrukcie: ako súčasť predložkového spojenia s funkciou doplnku: *Do stodoly, ktorá mu stojí obďaleč pri ceste, vedúcej k jedlým gaštanom, ide celkom holý, bez zbrane* (s. 62). – *Rozhodol sa až potom, keď videl Marka preháňať sa v záhrade bez povinnosti a bez viditeľnej stopy po zranení* (s. 71), ako súčasť predložkového výrazu v prívlastku: *Aby ste nepovedali, že som človek bez srdca, s bytmi spravím poriadok* (s. 539). – *Aj človek bez zmyslu pre rodinné úsudky vážne zapochybuje, či tieto dve ľudské sídla môžu mať spoločný pôvod* (s. 123) i vo funkcii príslovkového určenia. V analyzovanom diele sme našli doklady na všetky prípady príslovkového určenia, ktoré J. Pavlovič vyčlenil vo svojej monografii (2003), teda: 1. príslovkové určenie spôsobu: *Veronika sa neprebudila, takže sa v dome odbavilo všetko bez tresku a plesku...* (s. 14). – *Ale on len ide. Bez rozumu*

ide (s. 69); 2. príslovkové určenie podmienky, pričom podmienka môže byť vyjadrená pomocou kondicionálu alebo bez neho: *Chudoba, ktorá, čo je svet svetom, stroví všetky odpadky, bez neho sotva by bolo postavila robotnícke Hoštáky v Zelenej mise* (s. 143). – *Hovorí sa, že bez božej vôle sa ani vlas na hlave nepohne* (s. 533); 3. príslovkové určenie prípustky: *Keď zistili, že sa bez nich zaobídu v dome s belaso-červenými obrovnávkami nad oblokmí, najprv si troška poplakali a potom sa rozlúčili* (s. 49); 4. príslovkové určenie príčiny: *Urban nevolá Ježiša Krista bez príčiny* (s. 21); 5. príslovkové určenie okolnosti: *Umrel bez farára* (s. 429). – *Silvester Bolebruch, ktorý po ženinej smrti vedel pretrápiť skoro dva roky vo veľkom gazdovstve a so štvoro deťmi bez gazdinej, len so slúžkami a paholkami, po prevrate osprostel...* (s. 352). Autor románu využíva aj zriedkavý prípad príslovkového určenia miery: *Môžeš zbohatnúť bez príkladu a miery* (s. 340). – *Tak bude? – ručí už bez seba* (s. 64).

Inventár negačných prostriedkov autor románu obohatil vetnými príslovkami (predikatívmi), ktoré spolu s neurčitkom plnovýznamového slovesa fungujú ako záporné gramatické jadro vety (Pavlovič, s. 60), napr. *nemožno, netreba, nehodno*.

Z našej excerpcie uvádzame niekoľko príkladov: *Vemená nemožno očistiť* (s. 539). – *Nemožno doň naliat bolesť detskú* (s. 269). – *Netreba im slopať víno, keď sa môžu napiť vody* (s. 38). – *Netreba ich núkať* (s. 177). – *Je čas, že nehodno psa vyhnať von* (s. 262). – *Nehodno ani oklamať, ani vydať sa za oklamaného* (s. 267).

Do skupiny popieracích vetných prísloviak J. Pavlovič zaraďuje aj stavové vetné príslovky *nevedno* a *nevidno* a vetnú príslovku *nečudo*. Tieto príslovky majú charakter vetného základu, napríklad: *Nevedno, či zásluhou svätého, alebo samým zásahom diabolským sa stalo, že sa náhle rozpršalo...* (s. 137). – *Zelenomiský notár diškuruje pridusene so Smädným Volom, nevedno, či viacej pokojným ako tučným* (s. 149). – *A práce má vždy po krk, nuž nečudo, že nemá kedy plašiť sama seba* (s. 244). – *Hneď sú obklopený kupcami: ... A ani nečudo. Broskyne, veľké ako päste...* (s. 181).

Medzi popieracími vetnými príslovkami sa v románe vyskytujú aj expresívne príslovky *nedajboh*, *nedajbože*, napríklad: *A nedajbože od nich slovo vymámiť...* (s. 101). – *Jemu podobnému už kdesi videl, lenže nedajbože si spomenúť kde* (s. 256).

V texte románu sme našli aj niekoľko prípadov príslovky *nemožno* v konštrukcii dvojitého vetného záporu, ktorá sa v umeleckej literatúre používa najmä zo štylistických príčin ako prostriedok litotesu. V takom prípade má veta kladný zmysel: *Neľutuj koňa, keď ide o človeka – kážu starena hlasom, ktorý nemožno neposlúchnuť* (s. 30).

Základným stavebným prvkom rozprávacieho postupu sú slovesá, pretože sa nimi okrem iného dosahuje dynamickosť, živosť rozprávania. Práve slovesá, plnovýznamové i modálne, dominujú medzi základnými prostriedkami gramatickej negácie v románe Červené víno. Modálne slovesá (*nemôcť, nemusieť, nemať, nechcieť, nesmieť*) sa v tejto funkcii v diele vyskytujú vo veľkej miere.

Z našej excerpície uvádzame niekoľko prípadov modálnych slovies: *A naša (mamenka) nemuseli umrieť, aby si vedel* (s. 470). – *A z tohto domu nijaká moja nevesta nemusela by chodiť po žobraní* (s. 253). – *Ty si ma nemiieš pýtať od tatenka, ale odo mňa...* (s. 469). – *Barbora, nepros za hriechnych, lebo nesmie sa im odpustiť: je to Leopold Vosajnor!* (s. 161). – *Vojaci nemali by mať deti* (s. 172). – *Nemal tak hovoriť vo chvíli, keď sa pastieri zberajú do Betlehema* (s. 279). – *Tie piliny medzi oblokmi tam nechcem mať, radšej nech vám trošku fučí!* (s. 131). – *Nechce mi dať predať ani kilo broskýň, – kričí Kristína* (s. 181).

Plnovýznamové slovesá, s ktorými sa modálne slovesá spájajú, sa v niektorých prípadoch vypúšťajú – vtedy ide o tzv. elipsu: *Mrví sa [teľa] v nej a dvíha hlavu, ale na nohy ešte nemôže* (s. 49). – *Pančucha sa krúti, vyskakuje a sadá, ale nemôže nič, lebo richtár ho podchvíľou drme za plece* (s. 34).

Osobitnú zmienku si zaslúži sloveso *mať/nemať* vo svojom plnom lexikálnom význame, keď sa spája so vzťažným výrazom a infinitívom. Vtedy vyjadruje existenciu/neexistenciu a možnosť/nemožnosť realizovať dej (Krátky slovník slovenského jazyka, 1997), napríklad: *Nemám kedy rátať!* (s. 271). – *Natoľko sú rozčúlení, že nemajú kedy loviť v pamäti* (s. 256). – *A nemá kedy šťastne vyfúknuť, lebo pri boku počuje chlapca márne sa nadrapovať na múrik...* (s. 180). – *Nemám kedy premýšľať o plánoch starého otca* (s. 291).

V našej excerpícii sú teda modálne slovesá ako celok veľmi početné, ale ak ich skúmame rozčlenené na jednotlivé významové odtienky, môžeme

konštatovať, že väčšina z nich už nie je natoľko frekventovaná. Výnimkou je jedine modálne sloveso *nemôcť*, ktoré autor využíva v rôznych významových odtienkoch. V nasledujúcom sémantickom triedení modálneho slovesa *nemôcť* sme postupovali podľa klasifikácie J. Pavloviča:

Pomocné modálne sloveso *nemôcť*:

1. popiera objektívnu nevyhnutnosť realizácie deja a zároveň vyjadruje nevyhnutnosť jeho realizácie: *Ale chvíľa je taká veľká, že ani **nemôže** vyvrcholiť v obyčajnom objímaní* (s. 12). – ... *je polnoc, takže nič múdrejšieho spraviť **nemôže**, ako ľahnúť si spať* (s. 553). – ... *ale to sú požiadavky, ktoré splniť **nemôžem*** (s. 539);

2. popiera schopnosť konať dej (prísudok môžeme nahradiť sloveso-nenným prísudkom *nebyť schopný* + infinitívom): *Adamka **nemôže** nájsť nikde* (s. 501). – *Kristína s vedrom zaostáva, lebo **nemôže** sa zohýbať* (s. 39). – *Nemohla som ich zobudiť* (s. 320). – *Od hnusu, ktorým je naplnený svet, plakať **nemôže*** (s. 545);

3. popiera možnosť voľného konania: *Pančucha sa krúti, vyskakuje a sadá, ale **nemôže** nič, lebo richtár ho podchvíľou drme za plece* (s. 34);

4. popiera vhodnosť, primeranosť uskutočnenia deja: ***Nemôže** predsa trpieť vo svojom zozname také pľuhavstvo!* (s. 401). – ***Nemôžeme** Zelenomišťaňov nechať naverímboha* (s. 91);

5. popiera dovoľenosť uskutočniť dej a vyjadruje nevyhnutnosť alebo zákaz uskutočniť ho: *V takejto veci, ako je toto, četník **nemôže** vstúpiť do domu bez starostu* (s. 409);

6. vyjadruje vysokú pravdepodobnosť, pričom sa významovo presúva do oblasti istotnej modálnosti a tu ho možno nahradiť vetou *nie je pravdepodobné, že.../aby...:* *Deti má na očiach, **nemôže** sa teda nič stať* (s. 52);

7. popiera predpoklad sily, vlády uskutočniť dej; sloveso *nemôcť* tu má synonymá *nevládať, nevedieť*: *Kristína a deti, ktoré sa v prvé dni **nemohli** hrozna dosýtiť, hľadajú naň s odporom* (s. 46). – ***Nemôže** Habdžovi zabudnúť, že mu vydrapil z rúk... Kristínu!* (s. 33). – ***Nemôže** zniest' to ich odporne hlásenie sa* (s. 191). – *Ale to spraviť **nemôže**: na iné voňavky je zvyknutá* (s. 538).

8. Ak je sloveso *môcť* v spojení so záporným infinitívom, vyjadruje možnosť nerealizovať dej a popretie nevyhnutnosti realizovať dej. Je synonymné so spojením slovesa *nemusiť* s kladným infinitívom: *Neviem, čo by som dal za to: **môcť** sa ich **nebát!*** (s. 114).

9. Významovo blízky modálnemu slovesu *nemôct'* je v niektorých prípadoch výraz *nedá*: **Nedá** *im spať, kým sa Oliver nevráti* (s. 37).

F. Hečko vo svojom románe často zosilňuje negáciu jej lexikálnymi združenými prostriedkami, pre ktoré je charakteristická morféma *ni-*. Túto morfému J. Pavlovič považuje za odlišovací znak od prostriedkov gramatickej vetnej negácie (pre ktorú je charakteristická morféma *ne-*) a od prostriedkov gramatickej členskej negácie (pre ktorú je príznačná častica *nie*). Aj keď združené prostriedky negácie (lexikálne) vystupujú vo vete spoločne s inými prostriedkami negácie (gramatickej), v takomto spojení nemenia záporný význam vety na kladný, teda nevyjadrujú tzv. dvojitý zápor. Vidno to na vyexcerpovaných príkladoch zámen v zápornej podobe. V románe Červené víno prevládajú zámená *nik, nikto, nič, nikdy, nijaký, nikde, nikam*.

Z našej excerpce uvádzame niekoľko príkladov: **Nik** *nechápe, ako sa mohlo stať, čo sa stalo* (s. 22). – *V tej ho* **nik** *neprekoná* (s. 31). – *Jesť sa nechce* **nikomu** (s. 51). – *Tam, na severozápade, nevidieť* **nič** (s. 16). – *Neboj sa, nič mu nespravím... len ho... zabijem!* (s. 68). – *Ale on nevraví* **nič** (s. 65). – *Pre* **nič**, *naoko iba zo smädu, prevráti Oliver niekoľko pohárov mladého vína, až je to neslušné, a vstane...* (s. 33). – **Nijaké** *čalaprtky* (s. 43). – *Plat mi nejde* **nijaký** (s. 92). – *A predovšetkým: nijaká politika...* (s. 91). – *Neujde mu* **nijaký** *zvuk* (s. 43).

Záporné zámeno *nijaký* môže vystupovať aj v kladnej vete s významami „nevýrazný, nejasný, mdlý, nepresný...“, napr.: *Je* **nijaký** *čas* (s. 47). – *Robota, palivo, tisíce, a – výsledok* **nijaký**, *a pritom tehly treba ako soli!* (s. 397). Ďalšie príklady záporných zámen sú: *... svoju múdrosť, zbehlosť a súcosť nemohli* **nikde** *uplatniť* (s. 85). – **Nikde** *ich nebolo...!* (s. 63). – *Adamka nemôže nájsť* **nikde** (s. 501). – **Nikde** *živej duše* (s. 71). – **Nikde** *ani obláčika* (s. 21). – *Nedíva sa na nič a* **nikam**, *nevšíma si ničoho* (s. 69). – *Habdža-dedo* **nikdy** *prababičke neprotirečí* (s. 99). – **Nikdy** *by som nešiel do Ameriky!* (s. 84). – *A ako to robí, keď sa neučí, a vie? – mámi z Jakuba.* **Nijako**. *On vie už predtým* (s. 361). – *Kristína sa sprvoti* **nijako** *neusilovala porozumieť spojitosťam vecí, ktoré hýbu Vlčindolom* (s. 130).

Osobitnú zmienku si zaslúži zámeno *nič*, ak vo vetnej pozícii stojí v spojení s iným slovom (adjektívom) v nominatíve alebo genitíve: *Oliver Ejhledjefka nemá v sebe* **nič úradného...** (s. 31). – *... nedonesie na svet* **nič poriadneho...** (s. 99). – *Teda* **nič zvláštneho** (s. 88). – *... je polnoc, takže*

nič múdrejšieho spraviť nemôže ako ľahnúť si späť (s. 553). Zámeno *nič* môže byť aj súčasťou frazeologizmov, napríklad: **Z ničoho nič prestal poslúchať** (s. 13). – *Teraz, ako si tancujú a prepletajú sa pomedzi spotené dvojice tanečníkov, každý už vie, že tento pár nič na svete neroztrhne* (s. 163). – *A robotného človeka nemajú za nič* (s. 393).

V excerpicii získanej z románu *Červené víno* sa našli aj prípady zámene *nikdy*, ktoré je nahradené frazeologickými výrazmi s významom „nikdy“: **Nemal ešte v živote ani hodínok, ani tisícky** (s. 519). – *Takú reč z detských úst prababička v živote nepočuli* (s. 179). – **Nemám kedy rátať. Porátame sa na svätého Dyndy!** (s. 271).

Štylisticky príznakový je v románe aj popierací genitív (kombinácia záporného prísudkového slovesa a subjektu alebo objektu v genitíve), ktorý autor románu používa najčastejšie v spojení so slovesom *byť* v jeho tvare *niet*: **Nedíva sa na nič a nikam, nevšíma si ničoho** (s. 69). – *Vtedy niet ničoho, čo by stálo za to zúriť sa...* (s. 84). – *Ale práve preto je jasné, že Urban a Kristína nemajú iného východiska, len sa im stratíť z očí* (s. 14). – **Kristíny už niet** (s. 46). – **Niet iného hoväda, čo by hádzalo deti ponad ploty** (s. 71).

J. Pavlovič okrem funkcií popieracieho genitívu, t. j. rozlišovacej a zdôrazňovacej funkcie, ktoré vyčlenil J. Oravec, hovorí aj o tretej funkcii. Táto funkcia má úlohu zvýlučnenia vetnej celkovej formy negácie (Pavlovič, 2003, s. 89). Preto popierací genitív J. Pavlovič zaraďuje medzi združené prostriedky negácie.

Členský zápor (podobne aj vetný zápor) F. Hečko mnohokrát intenzifikuje (zosilňuje) či už syntaktickým zmnožením, t. j. zámerným opakovaním, alebo lexikálnymi prostriedkami.

Zámerné zmnoženie možno vidieť v týchto príkladoch: **Nič mäkkého, nič uspokojivého, nič ľudského nie je v ňom v tejto chvíli** (s. 97). – *Bez nej by ľudia v izbici domu na dne Vlčích kútov iba čupeli ako hrbky bezradnosti: neusmiati, neveselí, neprítomní* (s. 372). – *Muž má tvár zlú, neľudskú a krutú* (s. 140). – *Nič som si z toho tu, – ukazuje rukou na rozhádzaný sklep, – nevzal, ani si nevezmem* (s. 307). – **Nijaké kšeftárenie, nijaké machlovačky, nijaké vykorisťovanie** (s. 392).

Práve lexikálnych intenzifikačných prostriedkov negácie sme pri našej analýze našli v románe najviac, čo je odrazom toho, že i v hovorovej reči sa

negácia veľmi často zosilňuje. V slovenskom jazyku je príslušných výrazov pomerne veľa. V Červenom víne nachádzame mnoho častíc, ako sú: *vôbec*, *vonkoncom*, *celkom*, *raz*, *nijako*, *naskrze*, *tobôž nie*, ktoré síce nemajú vetnočlenskú pozíciu v rámci vety, ale s dominantným vetným členom tvoria jeden celok, napríklad: *A vôbec sa nedozvedela o Urbanovom rozhovore s otcom v tú jeseň na Volských chrbtoch* (s. 131). – *A Mačinka vôbec nedáva na seba znať, že niečo počuje a vidí* (s. 34). – *Á... nnie, pani riaditeľka, vonkoncom nie! – luže Marek...* (s. 445). – *Marek je oveľa viacej jej ako Urbanov, a vonkoncom už nechápe, aké právo na neho má mať bradatý* (s. 324). – *Nebabrima sa, Urban, podme! – hovorí Oliver nie celkom presvedčivo* (s. 74). – *Oliver, nateraz celkom nie zo zvyku, kľaje, lebo už vidí, že nepomáha ani sírouhlik* (s. 27). – *Raz* *nevie, či sa mu zošmyknúť na zem, alebo či ramenami ovinúť mužovu hlavu* (s. 12). – *Nevie raz, či má byť spokojný, alebo dať sa do hrešenia* (s. 163). – *A robotného človeka nemajú za nič. Žiť z neho, to hej, ale poďvať sa, ako žije on, ani zaboha* (s. 393). – *Nijako mu už nevádi, že zhltol budovu vinohradníckeho spolku, že vo vlčindolskej prešovni papre sa Pavol...* (s. 227). – *Nijako sa jej nechce odovzdať funkciu, ktorú raz nadobudla a v ktorej sa jej zalúbilo* (s. 201). – *Lenže chlap, čo kľačí pred skrinkou, naskrze sa neponáša na mnícha* (s. 255). – *A s takými vecami sa nežartuje. Tobôž nie* *vo vojne, ktorá dlávi mladých synov a bratov a manželov a otcov na bojištiach ako dravá saň... a ak ich aj celkom nepohlce, koľkých ponahrýza* (s. 197).

Najpočetnejšie sa v rôznych postaveniach vyskytuje záporná častica *ani*, ktorá zdôrazňuje aj rozličné druhy pripojených záporných významov. Existuje niekoľko spôsobov použitia častice *ani* ako intenzifikačného prostriedku. V nasledujúcom triedení vyexcerpovaného materiálu sme postupovali podľa klasifikácie J. Pavloviča:

1. Bežné je postavenie častice *ani* pri prísudku: *Chlapci, zamestnávajú Oliverom, ani nepobadali, kedy prišli Tomáš Slivnický* (s. 22). – *Ale chvíľa je taká, že ani nemôže vyvrcholiť v obyčajnom objímaní* (s. 12). – *Ani necíti ťarchu na chrbte* (s. 41). – *Ani neznášajte, len oberajte* (s. 47).

2. Intenzifikácia negácie sa stupňuje spojením častice *ani* s časticou *len*: *Vlčindolania týždeň politického áreštu, ale ani len netušili, čo sa to ide robiť* (s. 91). – *Lenže Michalovi Habdžovi ani len netresne na um, aby naschvál kráčaľ a upozorňoval na seba* (s. 93). – *Cez celý apríl ani len na chvíľu nezaclonilo si tvár...* (s. 21).

3. Pri gramatickej negácii častica *ani* zdôrazňuje slovo alebo výraz, ktoré je v postavení podmetu, predmetu a iných rozvíjajúcich vetných členov: *Ani vietor tu tak nezavýja ako v Zelenej Mise* (s. 19). – *Ani on nevie, či zasiahnuť, proti komu a ako* (s. 33). – *Ani Lucke neprichodí mať – prázdne srdce* (s. 544). – *Urbanovi ani vo sne neprišlo na um niečo takého nečakaného* (s. 76).

4. Častica *ani* intenzifikuje negáciu v spojení s konkrétnymi a abstraktnými podstatnými menami, ktoré označujú malú vec, osobu, jav, typu *myšlienka, náprstok, myš, vlas, človečik, bodka...*, pričom sa negácia intenzifikáciou významovo blíži k nulite: *No nie veľmi sa oddal jej požívачnosti: ... neprelial pre ňu ani kvapky krvi!* (s. 344). – *Nie je v nej ani kvapka polovičatosti* (s. 352). – *Ide síce s kamarátmi, ale dobrej vôle nemá ani za groš* (s. 420). – *Za vaše unúvanie nikomu ani groš!* (s. 115). – *Hovorí sa, že bez Božej vôle sa ani vlas na hlave nepohne* (s. 533). – *Ani krok! Skočí Urban medzi dvere* (s. 408). – *O kukučine ani chýru* (s. 76).

5. Variantom častice *ani* je štylisticky príznakový variant *ni*: „*Kupredu, kupredu, zpátky ni krok!*“ (s. 364).

6. Zosilňujúcu funkciu má častica *ani* v spojení s podstatnými menami označujúcimi vec, osobu, ktorá sa hodnotí ako veľká a významná z rozličných hľadísk (*ani otec, ani mať, ani anjel z neba* a pod.), alebo v spojení s augmentatívami (*ani domisko ju neuspokojil*), napríklad: *Nenechali si v ňom nič: ani srdca, ani duše...* (s. 561). – *Vidí, že ani modlitba nepomáha* (s. 249). – *Možno by mu, keby sa zahľadelo aj do srdc rodiny, nepostačila ani celá obloha* (s. 185). – *Ani králi sa tak netešia, keď im korunujú hlavy* (s. 183).

7. Okrem častice *ani* má intenzifikačnú funkciu aj spojka *ani*, ktorá pripájaním výrazov do zlučovacieho a rozlučovacieho vzťahu vytvára enumeráciu: *Nemôže sa nikomu zveriť: ani súdu, ani advokátom, ani Pančuchovi, ani vlastnej žene* (s. 61). – *Ani nejedia, ani nevstávajú od stola* (s. 64). – *Ani sa ty neboj, ani sa ty netras!* (s. 12). – *Neznáša ani jedlo, ani pitie* (s. 104).

8. Z rytmických príčin sa môže pri častici *ani* vynechať záporné prísudkové sloveso. Takéto výrazy často vstupujú do oblasti frazeológie: *Ani krok! Skočí Urban medzi dvere* (s. 408). – *O kukučine ani chýru* (s. 76). – *O kopaní a hryzení ani chýru* (s. 98). – *O snehu ani chýru* (s. 263).

9. Osobitný typ intenzifikácie negácie predstavujú podstatné mená typu *chlp, potucha, pomyslenie, pochop, slych, stopa, zblo, vid, šajn, bylka*, ktoré

vystupujú spolu s časticou *ani*, a tak plnia funkciu intenzifikácie negácie aj samostatne, najčastejšie v tvare popieracieho genitívu: *Potom schádza dolu po dne orgovánovej cesty, troška ešte rozrušený, ale už ani za chlp nie prevkapaný* (s. 63). – *Ale keď sa vracia späť – ani spolužiaci, ani Nónius nenachodia mu v tvári ani len stopu po úsmeve* (s. 436). – *Ani byťku veselosti nemá v sebe* (s. 443).

Autor románu *Červené víno* oživuje lexiku románu aj mnohými frazeologizmami, ktoré podľa J. Pavloviča tiež fungujú ako samostatné intenzifikátory negácie. Ide o frazeologizmy, ktorých význam zodpovedá slovám s tzv. nulitným významom (sú to zámená typu: *nikto, nič, žiadny, nijako...*). Vidno to na vyexcerpovanom materiáli, napríklad: *Bolo by sa mu rozbehnúť dolu chodníkom, ale čo si pomyslí matka, za čo ho bude mať? Ani sem, ani ta* (= nikde, s. 216). – *Odvtedy ani hore, ani dolu!* (= nikde, s. 26). – *Škoda bolo zabávať sa: správa je nemastná – neslaná* (= nijaká, s. 394). – *Roboty máme, – plače Kristína, – a ja sa len mocem po dome: ani mi je ležať, ani mi je hore vstať* (= nič, s. 466). – *Eva sa díva na Marka dost' polovičato: ani dobre, ani zle* (= nijako, s. 264). Význam nulity majú aj frazeologizmy, ktoré vo svojej štruktúre neobsahujú žiadny formový záporný komponent: *Nemám kedy rátať. Porátame sa na svätého Dyndy!* (= nikdy, s. 271).

Okrem gramatickej negácie, ktorá je jasne vyjadrená z formálnej stránky (pri vetnom zápore je to morféma *ne-* a pri členskom zápore častica *nie*), sa v našom príspevku zaoberáme negáciou aj z obsahového hľadiska. Ide o implikatívnu negáciu, ktorá nie je priamo vyjadrená, ale len vyplýva z lexikálneho významu slova alebo typu konštrukcie. Z kladného obsahu, ktorý je výslovne vyjadrený, vyplýva implikatívny negatívny obsah, ktorý sa vylučuje z platnosti toho kladného obsahu (Pavlovič, 2003, s. 103). Nositeľov implikatívnej negácie J. Pavlovič nazýva funktormi.

V našej excerpicii získanej z románu sa vyskytli príklady jednak funkto-rov nepriamej reštrikcie (*mimo, okrem, miesto, namiesto, nehladiac na, nepočítajúc, nerátajúc, nepozerajúc*) a jednak funkto-rov priamej reštrikcie (*iba, len, leda, jedine*).

Prostriedkami nepriamej reštrikcie sú predložky, ktoré vylučujú z platnosti výpovede (reštrikcia) výrazy s nimi spojené v predložkovom spojení. Vidno to na vyexcerpovanom materiáli, napríklad: *V škole slúži [Marek] za príklad. A mimo školy pomáha učiteľom učiť* (= keď nie je v škole, s. 357).

– Ak je niekto v prešovni **okrem** chlapa v oberholcoch a pozdnej návštevy, stratí sa ako tieň (s. 159). – Všetky ostatné ovečky i s dekanom pri oltári i s opitým rektorom pri organe, všetky **okrem** tých troch vyviazli bez úrazu (s. 153). – Všetci trpnu, **nevynímajúc** ani Urbana (s. 27). – Ale predávať hrozno **namiesto** vína je pre mňa hrozné (s. 412). – Riedi ho napokon vodou a varí deťom **namiesto** mlieka (s. 248). – Kanci sú to poriadni: V Slivnici štyria, v Zelenej Mise medzi niekoľkými baranmi jeden a vo Vlčindole dvaja, **nerátajúc** prasa, ktorým je Vosajnor (s. 142). – Vydávajú sa tam poukážky, ktoré možno zameniť – po maličkkej zrážke – na živnosť, **nehľ'adiac** ani na záväzky, ktoré číhajú na prosebníkov... (s. 144).

Funktory priamej reštrikcie určujú zdôraznené výrazy ako výlučne platné a tým zároveň popierajú platnosť nevyňatého obsahu. Vylúčený neplatný obsah nie je vyjadrený jazykovými prostriedkami, iba sa všeobecne predpokladá. Môžeme ho opísať výrazmi *nikto iný, nič iné, nikde inde, nikdy inokedy, nijako ináč, nie viac (menej)*... (Pavlovič, 2003, s. 110 – 111).

Z našej excerpcie uvádzame niekoľko príkladov: **Iba** Kristínina krása sa jej drsno vydrala navrch (s. 126). – **Iba** ona jediná, lebo nebýva zvykom prijímať na veľkej omši (s. 54). – **Nejestvuje** pre neho **nič, iba** Anča Slivnická! (s. 155). – Celú jar a celé leto pracoval **len** pre spolok (s. 11). – Počkaj, ty knín, dýchaš **len** potiaľ, kým sa mi vráti muž (s. 237). – Mohol to spraviť **len** vtedy, a **nikdy nie inokedy**, keď vlčindolskí ľudia spí robotou ťažko sa prevaľujú na lôžkach... (s. 155). – ... užívať majetok následného dediča, o ktorého osudy sa jej neprislúcha starať, **leda** by sa medzitým oženil a v očiach mladuchy našla by zaľúbenie (s. 342). – **Jedine** oni mohli si dovoliť túto obeť, lebo neboli tunajšia, ale zo Zelenej Misy, kde bič vlčindolského života už nedočiahne (s. 261).

Treťou skupinou, ktorú J. Pavlovič vyčlenil, sú funktoxy na základe lexikálneho významu, napríklad frazeologizmy a iné idiomatizované spojenia. Tieto výrazy F. Hečko využíva vo veľkej miere. Vidno to na vyexcerpovanom materiáli, napríklad: **Parom ho vie**, čo tým sleduje (= nikto nevie, s. 191). – **A kto je proti nim?** (= nesúhlasí, s. 395). – **Pri Markovi bolo so mnou zle... // Ojej, je tam toho!** – posmeľujú. Najhoršie býva s prvým (= to je nič, s. 46). – ... z roboty v slivnickej sladovni ma prepustili, a keď postriekame Jelenie brehy, **môžem ísť labu lízať**... a predsa verím! (= nebudem mať nič, nedostanem nič, s. 462). – ...a dcéra, **len** čo dokvasí obed, využije

mužovu neprítomnosť, potúži sa vínom, ľahne si v hornej izbe, a **pre mňa za mňa**: *rúcaj sa svete!* (= nezáleží mi na tom, s. 13). – *Ale Vlčindol vinou Kolumbovou vychodí na psí tridsiatok* (= nemá nič, s. 210). – *Všetko, čo stálo za reč, je už v čerty* (= preč, nie je tam, s. 310). – *Všetko, čo je v skladišti, patrí Zelenej Mise, Uhlisku, Horným a Dolným Šenkom a pes vie, komu ešte* (= nikto nevie, s. 218). – *A dajte mi pokoj, len vy ste ma za neho nesilili* (= nechajte ma tak, nevšímajte si ma, s. 546). – *Interest sa vyrovnal – vínová úroda je fuč* (= je preč, nie je, s. 458).

Rovnako bohato sú v jeho jazyku zastúpené tzv. kladné odlučkové slovesá, napríklad: *Zviera zbiera stebľá slamy, prieči sa mäsiarovi* (s. 239). – *Prosím... vec prirodzená: hrozna sa nenaješ, sto ráz sa zapovieš, zhnusí sa ti, a predsa sa ním napchávaš* (s. 46). – *Hoci sa sto ráz zaprisahala, že svojho milého neopustí v nijakom protivenstve, porušila prisahu hneď, len čo...* (s. 543). – *Preto starí Habdžovci na večnosť zanevreli na žobračiu dolnú izbu a okrem rozkazov do roboty poriadneho slova jej neadresovali* (s. 14). – *Mal som dnes po polnoci, – pokúsi sa odporovať Marek, ale Houžička ho zavrátí...* (s. 473). – *Od ľudí bočí* (s. 428).

Okrem uvedených kladných odlučkových slovies J. Pavlovič medzi prostriedky implikatívnej negácie zaraďuje sloveso *chýbať*, pretože vyjadruje nedostatok, neprítomnosť niečoho alebo niekoho (napríklad: *A okrem toho chýba jej aj zmysel zaujímať sa o záhrobie*, s. 244), či citoslovčia a výrazy, ktoré nadobúdajú negatívny význam v kontexte.

Z vyexcerpovaného materiálu uvádzame niekoľko príkladov: *Ešte to by nám chýbalo, aby si, Šimon Pančucha, uvrzol v nevhodný čas!* (= nechýbalo, s. 35). – *Vykonal si to pekne Mišo! Hanbi sa!* (= nie pekne, zle, s. 254). – *A vašej „družstevnej“ banke to ešte nestačí: chce zožrať aj to, čo ostalo – po mŕtvych...* (s. 503). – *Kristeježiši, Kristína, vonku napadlo snehu! // Ale... chod!* – *zavracia ho Kristína posmešne ...* (s. 21).

Posledným javom, ktorému sa venujeme v našom príspevku, je aproxiatívna negácia. Zo sémantického hľadiska ide pri skúmaní širokej problematiky negácie o okrajový jav, pretože sa ňou hovoriaci len približuje k dosiahnutiu negatívneho obsahu, vyjadruje ho len čiastočne (Pavlovič, 2003, s. 120). Na vyjadrovanie aproxiatívnej negácie slúžia osobitné prostriedky, ktoré autor monografie nazýva aproximátory. Ide o častice *sotva, tak-tak, ledva, takmer, pomaly...* Podľa Mluvnice češtiny – Syntax (1987, s. 262)

tieto častice vyjadrujú takú hodnotu negácie, ktorá zodpovedá pojmu tzv. slabej negácie.

V texte analyzovaného románu prevládajú z prostriedkov aproximatívnej negácie výrazy *sotva*, *už-už*, *ledva*, *temer*, *takmer*, *skoro*, *pomaly*, *div že*, *len-len že*, napríklad: *Prútie viničov sotva stihlo vytiahnuť sa na lakeť vysoko* (s. 211). – *Žobracky, od prírody pažravejšie a smädnejšie ako žobráci, už-už vstávajú z lavíc...* (s. 226). – *A opraty v rukách ledvaže drží* (s. 129). – *Tma je už, ledva vidieť* (s. 231). – ... *že ledva čaká zvaliť sa večer do postele* (s. 213). – *Ráno sa zelenomiská farnosť temer zblaznela* (s. 388). – *Mlynári, ktorých sedí na Prašivej vode od Slivnice po Svätý Kopček dvanásť – takmer zelenajú od zlosti, keď vidia...* (s. 248). – *Kristína skoro omdlieva od strachu* (s. 320). – ... *ibaže starý smútok počína pomaly blednúť* (s. 163). – *A Róchus Svätý div sa neroztrhne od vnútorného víťazstva* (s. 514). – *Divže nevletí po čierne kone, ktoré už stoja s kočom pod kanceláriou* (s. 550). – *Adamko vreští a Magdalénka mrúška očami: len-len že sa jej nedajú tiecť* (s. 421).

V závere nášho príspevku môžeme konštatovať, že F. Hečko v románe Červené víno nielenže rozmanité prostriedky negácie využíva v ich širokej škále, ale ich aj aplikuje vo všetkých druhoch vetných konštrukcií, čo potvrdil vyexcerpovaný materiál. Zápor v románe nachádzame v jednočlenných i dvojčlenných vetách, v slovesných a menných vetách, v sponových vetách a nesponových vetách, ako aj pri všetkých druhoch postojovej modálnosti (v oznamovacích, rozkazovacích, želacích a opytovacích vetách).

LITERATÚRA

CZAMBEL, Samo: Rukoväť spisovnej reči slovenskej. 2. vyd. Turčiansky sv. Martin: 1915. 376 s.

GREPL, Miroslav – KARLÍK, Petr: Skladba spisovné češtiny. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1986. 474 s.

HATTALA, Martin: Mluvnice jazyka slovenského. Zv. 2. Skladba. Banská Bystrica: 1865. 268 s.

KAČALA, Ján: Doplnok v slovenčine. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1971. 280 s.

KAČALA, Ján: Syntaktický systém jazyka. Bratislava: Formát 1998. 144 s.

KAČALA, Ján: Systém jazykových kategórií. Bratislava: Univerzita Komenského 2006. 152 s. ISBN 80-223-2135-4

Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková. 3. vyd. Bratislava: Veda 1997. 944 s. ISBN 80-224-0464-0

Mluvnice češtiny. 3. Skladba. Red. J. Petr. Praha: Academia, 1987. 748 s.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1966. 896 s.

ORAVEC, Ján – BAJZÍKOVÁ, Eugénia: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Syntax. 1. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1982. 272 s.

PAULINY, Eugen – RUŽIČKA, Jozef – ŠTOLC, Jozef: Slovenská gramatika. 5. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968. 339 s.

PAVLOVIČ, Jozef: Negácia v jednoduchej vete. Bratislava: Slavistický kabinet SAV 2003. 137 s. ISBN 80-968971-3-6

RUŽIČKA, Jozef: Skladba neurčitku v slovenskom spisovnom jazyku. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1956. 188 s.

DISKUSIE

Tvorenie zdobnenín od cudzích rodných mien v živej reči

JANA HAŠANOVÁ

Nedávno sme dostali otázku od matky trojročného dievčatka, ako má napísať meno na darček pod stromček pre dcérku, ktorá sa volá *Emma*. Má to byť podoba *Emmke* alebo *Emke*?

V slovenčine je prirodzené oslovovať menšie deti zdobneným (deminutívnym) tvarom rodného mena, ktoré dostávajú hneď po narodení. Okrem toho sa v tejto podobe mená často používajú aj na označenie a oslovenie dospelaj osoby a vyjadrujeme tým bližší vzťah – priateľstvo, sympatiu, úctu a pod. Z významovej stránky sa teda pri slovotvornej modifikácii pri tvorbe zdobnenín slovo obohacuje o doplňujúci príznak, novú sému (Vuzňáková, 2006).

V každej generácii dochádza k akejsi výmene mien, ktoré sú vo všeobecnej obľube. Na Slovensku sa dlhé roky zvyčajne vyberalo meno pre dieťa podľa kalendára, kde bolo a je dodnes ku každému dňu priradené jedno meno, niekedy aj dve mená. Súvisí to s tradíciou katolíckej cirkvi uctiť si a pripomenúť týmto spôsobom osobnosti svätých.

V rokoch 1995 až 2000 sa na prvých desiatich miestach zapísaných ženských rodných mien umiestnili mená: *Veronika, Dominika, Kristína, Michaela, Lucia, Simona, Nikola, Katarína, Mária, Zuzana*. Na nižších miestach napr. aj *Andrea, Patrícia, Viktória, Laura* (Krško, 2001). Viaceré z týchto mien sa na začiatku uvedeného obdobia nevyskytovali často a pociťovali sa ako nové. Všetky tieto mená majú z formálnej stránky schopnosť vytvárať deminutíva zvyčajným spôsobom pomocou prípony *-ka* – *Lucka, Simonka, Kristínka, Katka/Katarínka*.

Po roku 2000 sa zvýšil „dopyt“ po exkluzívnych menách. Prispela k tomu v poslednom čase aj možnosť slobodne sa rozhodnúť, akú podobu bude mať rodné meno dieťaťa. Obmedzením je dnes len zákaz hanlivých

mien. Výsledkom je veľký nárast mien, ktoré majú v písanej podobe cudzí prepis niektorých hlások, zdvojené hlásky alebo nezvyčajné zakončenie. Z dievčenských mien sú časté: *Emma, Vanessa, Bianca, Rebecca, Jessica, Nicoletta; Sophia, Timea, Sarah*. Z chlapčenských sú obľúbené napr. *Nicolas, Marcus, Lucas, Andreas*.

Pri tvorbe zdobnenín v písanej podobe sa deminutívne derivačné morfémy pripájajú k slovtvornému základu mena. Tak nám vznikajú zdobneniny: *Emmka, Emmuška, Ellka, Vanesska, Nicolettka, Sophinka, Sarinka* a pod. Rovnako ako *Noemka, Vivienka, Deborka* od mien *Noemi, Vivien, Deborah*, ktoré sú vzhľadom na nezvyčajné zakončenie v slovenčine neohybné, napr. *V kúpeľni som našla farebné gumičky, ktoré tu nechala Sárinka* (Inet 2009). Z uvedeného príkladu nie je jasné, či zdobnenina vychádza zo základu mena *Sára, Sara* alebo *Sarah*, pretože ho (podľa internetových zdrojov) používajú na oslovenie dieťaťa s menom vo všetkých troch variantoch. Späť sa dá rodné meno identifikovať len podľa slovtvorného základu *Sár-*, čiže *Sára*. Vyplyva z toho, že keď sa rodičia rozhodnú dať dieťaťu meno, ktoré je písané cudzím pravopisom, často pri zdobnenine siahajú po blízkej domácej forme. Podobne *Elizabetka (Elizabeth), Beatrika (Beatrice, Beatrice)*, príp. *Jeniferka (Jennifer)* so zachovaným pôvodným začiatočným *j*, ktoré sa vyslovuje ako *dž*.

Pri chlapčenských menách sa stretávame s podobami *Marcusko, Lucasko* a pod., napr. *Päťročný Tomáško Šalata a jeho vrstovník Nicolasko Varga z michalovského plaveckého klubu ORCA boli najmladšími účastníkmi Vianočného pohára* (Východoslovenské noviny – Korzár, 2002). Tu sa ukazuje ako produktívnejšia prípona *-ko* oproti v nedávnej minulosti takisto pomerne častej slovtvornej prípone *-ík* – *Petrik, Janík, Gustík, Ondrik*.

Charakter výnimočnosti spĺňa len písaná podoba mien, pretože výslovnosť sa tieto mená neodlišujú od mien *Ema, Vanesa, Rebeka, Sofia, Bianka/Blanka* či *Markus, Nikolas*.

Niektoré mená, ktoré znejú z hľadiska slovenskej výslovnosti ako zdobneniny už v neodvedenom tvare, napr. *Jessica, Rebecca*, na internete sa sporadicky objavujú aj v tvare *Rebeccka, Jessicka*, napr. *Rebeccka musí mať radosť* (Inet 2006).

Pri mene *Sophia* sa neobjavuje zdobnenina *Sophka*, obdobne ako slovenská podoba *Žofka*, ale len tvar *Sophinka*.

Pri mene *Timea* je váhanie pri rozhodovaní medzi tvarom *Timeika* (3 590 výskytov na internete) a *Timejka* (3 290 na internete), napr. *Ešte som zabudla dodať, že párkrát Timeika aj z postele spadla počas noci* (Inet 2005). Pritom pomerne ustálený je spôsob typu *Andrea, Andrejka* (pozri Slovník súčasného slovenského jazyka, 1. zv. 2006). Takéto tvorenie deminutív je v súlade s lexikografickou praxou pri zostavovaní slovotvorných hniezd, kde sa pri hesle predstavujúcom rodné meno prihniezduje aj zdrobnenina a domácka podoba – hypokoristikum. Napr.:

Andrea -ey D a L -ei pl. N -ey G -eí D -eám L -eách ž. <gr.> □ ženské rodné (krstné) meno □ zdrob. *Andrejka* -ky -jok

Angela -ly Angel ž. <gr.> □ ženské rodné (krstné) meno □ dom. *Andela* -ly Andiel; zdrob. *Angelka, Anđelka* -ky -liek, *Angelika* -ky -lík

Zdrobneniny vo všeobecnosti majú svoj vecný alebo expresívny význam. (Mistrík, 1983). Deminutíva vytvorené od mien sa pociťujú v prostredí, kde sa pohybujú deti, ako neutrálne. Sú to okrem rodiny detskej kolektívy v materských školách, jasliach či v prvých ročníkoch základnej školy. Ako príznakové pôsobi v tomto prostredí skôr nedeminutívne použitie rodného mena, ktoré má dieťa zapísané v matrike. Slová *Umy si ruky, Viera!* použijeme neštandardne, keď chceme byť prísni. Na skrinkách v šatni alebo v rôznych zoznamoch, ale i pri oslovení sa obyčajne použije deminutívum *Vierka*.

Deminutíva sa v písanej podobe vytvárajú spôsobom zvyčajným pre slovenčinu. Meno *Jeanette* je vo francúzštine už zdobneninou od mena *Jeanne*, ale keďže nemá typickú slovenskú koncovku deminutív, pridáva sa k nemu sufix *-ka* po odtrhnutí nemého *-e*, *Jeanettka*.

Pri neoficiálnych jazykových prejavoch sa stretávame aj s (asi) nechcenými podobami deminutív „exkluzívnych“ mien bez zdvojených spoluhlások alebo s *-k-* namiesto *-c-*: *Ten tvoj Markusko má také nádherné modré očka, že sa mi o nich aj snívalo* (Inet 2009). – *Z Vanesky sa stáva malá celebrita, ktorá už účinkovala aj v reklame* (Plus 7 dní, 2007, roč. 61, č. 32; o známej detskej speváčke Vanesse Sarközyovej).

Budúcnosť ukáže, či aj tieto mená prejdú procesom zdomáčňovania a prispôbia sa slovenskému pravopisu, alebo pretrvá snaha po odlišení a objavia sa ďalšie „exotické“ mená, pretože spomínané prestanú byť exo-

tické. Už dnes je napr. meno *Vanessa*, *Vanesa* také obľúbené (a teda časté), že na vyhľadávači Google na internete je v nominatíve 14 300 výskytov v deminutívnej podobe *Vanesska* a 127 000 stránok s podobou *Vaneska*. Určite je to aj z dôvodu uvedenia mena v slovenskom kalendári k dátumu 25. máj v podobe *Vanesa*. Alebo sa možno so zvýšeným sebavedomím rovnocenných občanov Európy vrátíme k nemenej pekným menám našich mám a starých mám.

Keď sa teda na záver vrátíme k otázke z úvodu tohto príspevku a vzieme sa napríklad aj do roly pani učiteľky v škôlke pri príprave balíčkov s darčekom a najmä pri ich označovaní menom, asi sa prikloníme k možnosti zachovať v základe mena pôvodný cudzí pravopis na správne odlíšenie obdarovaných detí. Napíšeme preto *Sárka/Sárinka*, *Sarka/Sarinka*, *Sarahka* či *Sofinka*, *Sophinka* alebo *Vaneska*, *Vanesska* podľa toho, ako je oficiálne rodné meno dieťaťa napísané v rodnom liste. Nielen preto, aby sme predišli novej zámene, ale budeme postupovať podľa bežného spôsobu tvorby zdrobnenín pomocou slovotvornej prípony v ženskom rode *-ka-*, *-čka*, *-ička*, v mužskom rode *-ko*, *-ško* a pod., ktorou sa modifikuje slovotvorný základ. V prostredí domácej komunikácie, kde takéto rozlíšenie nepotrebujeme, záleží na rodičoch, ako budú svoje dieťa oslovovať a takisto ako budú písať deminutívnu podobu jeho mena.

LITERATÚRA

KRŠKO, Jaromír: Frekvencia rodných mien na Slovensku. In: Slovenská reč, 2001, roč. 66, č. 1, s. 14 – 25.

Slovník súčasného slovenského jazyka (A – G). Red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava: Veda 2006. 1132 s.

MISTRÍK, Jozef: Moderná slovenčina. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984. 264 s.

VUŽŇÁKOVÁ, Katarína: Slovtvorné (onomaziologické) kategórie a slovotvorný význam derivátov a kompozít v slovenčine. In: Jazykovedný časopis, 2006, roč. 57, č. 1, s.13 – 32.

IVETA VALENTOVÁ

Pri rozbere jazykovej a etymologickej charakteristiky zemepisných názvov sa často uplatňujú prioritne lingvistické metódy, čo niekedy môže viesť k nesprávnej interpretácii názvu. Toponymá, tak ako aj všetky propriá, majú svoje špecifické a osobité sémantické príznaky, ktoré sa odrážajú na formálnej stránke (Blanár, 2008). Ak berieme do úvahy len čisto lexikálnu sémantiku apelatíva, ktoré tvorí topolexému, môže sa stať, že odborný výklad sa stotožní s ľudovou etymológiou. Napr. chotárny názov *Tatarčeniská* nemá súvis s Tatármi, ale s *tatarkou*, čo je názov pre pohánku (*Fagopyrum tataricum*) na juhu stredného a východného Slovenska, ktorá sa na tom mieste pestovala. Alebo napr. názov *Koňaviská* nevychádza z toponymickej bázy *kôň*, ale označuje miesta, kde sa takisto pestovala pohánka, ľudovo nazývaná *kúňava* (Majtán, 1968, s. 210). Pri charakteristike názvov treba brať do úvahy aj onomastickú motiváciu a mnoho iných činiteľov, ako napríklad aj miestnu apelatívnu slovnú zásobu (tamže).

Pri chotárnom názve *Čertorie* (pole v Radošovciach, hon v Podbrancí) by sa na prvý pohľad mohlo zdať, že ide o predikatívny názov *Čert to ryje*, ale ide zase len o ľudovú etymológiu a jej vplyv na pretváranie a formovanie jeho gramatickej i sémantickej podoby. Tento názov je však motivovaný slovom *črta* vo význame „hranica“. Podľa V. Machka (1968, s. 107) slová *črta*, *črtat'* (z psl. *čьрто, *čeršti*) sa do Čiech dostali v 19. stor. z ruštiny. S týmto názorom by sa dalo polemizovať, keďže už mních Chrabr na začiatku 10. stor. píše na obranu slovanského písma a jazyka: „Prv však Slovieni nemali knihy (písmená), ale z črt a zárezov čítali a hádali, súc ešte pohanmi“ (Pauliny, 1964, s. 27), z čoho vyplýva, že slovo *črta* sa muselo používať vo veľkomoravskom období aj skôr. Pôvodný význam týchto slov bol „rez, výrez; rezať, vyrezať, ťať, vytínať“, takže má spoločný koreň so slovami *črchľá*, *kršľa* (Majtán, 1996, s. 68). Z toho vznikol význam „čiar“, a to vyrezaním (napr. do dreva), urobiť výrez, čiaru, líniu a vytnutím, vyťatím napr. pása lesa urobiť čiaru – hranicu medzi chotármi, majetkami, ak nebola k dispozícii prirodzená hranica, ako napr. rieka, potok, hrebeň hôr ap. (Machek, 1968, s. 589). Takéto miesta – lúky, polia ap., mali najčastejšie vo svojich

názvoch toponymickú bázu *črt-* (zo stsl. *čьrta, čьrtati*) vo väčšine v tvaroch *čert-*, *čiert-*. V slovenčine *e* alebo *ie* je vkladná hláska, ktorá sa vytvorila analogicky podľa slov *čierny, červený, čerstvý* atď. (Vážný, 1932, s. 466).

V slovenskej toponymii sa najčastejšie vyskytuje apelatívum *čierťaž*, ktorého starší význam bol „vyklčované miesto“ alebo „vyrúbanými pásmi lesa ohraničené miesto“ (Habovštiak, 1954). V Historickom slovníku slovenského jazyka I (s. 214) sa uvádza slovo *čierťaž (čertáž)* vo význame „pôda získaná vyklčovaním lesa“: *kupil gednu čertaz laz* (Očová 1684), *čertazy wirabat a robit se zbranuge* (Poniky 1793), *Chrthws* (Čertižné 1431). Kálal (1923, s. 73) uvádza dva významy slov *čertáž* (mask.), *čierťaž* (femin.), a to „chotárna, zemepisná hranica“ a „paseka“. V. Vážný (1932, s. 465 – 466) konštatoval, že apelatívum *č(i)ertáž* je pozostatok z malorusko-rumunskej valašskej kolonizácie, ktoré v celej podkarpatskej oblasti malo význam „miesto získané vyrúbaním lesa“, a na základe výskumov usúdil, že toto apelatívum sa postupne vytrácala z bežnej reči, ale zachovalo sa najmä v chotárnych názvoch. Aj A. Habovštiak (1954, s. 247) súhlasil, že *čierťaž* je staré slovanské slovo, ktoré označuje takú časť poľa alebo vrchu, ktorej hranice vznikli tým, že sa vyrúbal dookola pás lesa, a uviedol, že je známe aj v iných slovanských jazykoch. Na Slovensku sa zachoval v anojkonymii (v terénnych názvoch), v ktorej sa rozšíril najmä koncom 16. a začiatkom 17. storočia, keď nastalo osídľovanie vrchovatých krajov predovšetkým silným kolonizačným príchodom valachov. Za vzácnosť označil predovšetkým vkladné *ie* do spoluhláskovej skupiny *čr-*, pretože okrem slova *čierny* a jeho odvodenín sa podobné slová v slovenských nárečiach nevyskytujú. V Slovníku slovenského jazyka I (s. 209) sa slovo *čierťaž* uvádza s významom „hraničná čiara, hranica“, v prenesenom význame aj „hranica, stupeň“. V slovenských terénnych názvoch sa vyskytuje v rozličných variantoch, napr. na strednom a západnom Slovensku prevládajú podoby *čierťaž* a *čertáž*, na dolnej Orave *čertáž*, v Gemeri *šertáž*, v okolí Tribeča *čirtáž*, na Orave a v Liptove *črtáž*, pri Michalovciach a v Humennom aj *čirtež*, *čircež* (Majtán, 1996, s. 68, mapa na s. 112).

Toponymickú bázu *č(e)rt-* možno nájsť aj v toponymii iných krajín, napr. v Čechách sú miestne mená *Trietež, Střietež*, v Slovinsku *Črt, Črta, Čerta, Čertež* ap. (Machek, 1968, s. 588 – 589). Na Slovensku je obec *Čertižné* (v r. 1920 *Čertiažne*) v Zemplíne pri hranici s Poľskom, takže ide o hranič-

nú obec. J. Stanislav (1948, s. 332) uvádza pole medzi Mederom a Selicami s názvom *Csertin*, čiže *Čertin*, ktoré odvodzuje od slova *črěsti* s významom „pole po vyrúbaní lesa“, podobne aj chotárny názvov *Čertjeny* pri Ipli. V blízkosti obce Čaradice tiekol potok *Čertova studňa*, ktorý P. Križko (1892) opísal „v Tekove medzi Čoratom a Ebedecom¹, potôček“, z čoho vyplýva, že išlo o hraničný potôčik. V hydronymii nájdeme aj iné názvy typu *Čertov potok*, napr. v katastri obce Zázrivá (Majtán – Rymut, 2006, s. 24) ako ľavý prítok Zázrivky s výkladom, že adjektívum *čertov* vzniklo z apelatív *čerta*, *črta*, *čierťaž*. V kartotéke terénnych a chotárnych názvov takisto možno nájsť množstvo názvov z rozličných kútov Slovenska, ktoré majú toponymickú bázu *čert-*, napr. *Čert* (roľa, Trhové Mýto), *Čertov kút* (chotár, Starý Tekov), *Čertov potok* (Podrečany), *Čertov vrch* (hora, Kraskovo), *Čertov* (osada, Lazy pod Makytou), *Čertov kopec* (vrch v Malých Karpatoch), *Čertová* (pasienok, Čremošné), *Čertová cesta* (Lovinobaňa), *Čertová hôrka* (hora, Harvelka), *Čertová sihoť* (chotár v Slovenskom raji), *Čertové* (lúka pri Prievidzi), *Čertina* (vrch, Bodovce), *Čertiš* (trigonometrický bod, Zboj), *Čertovec* (les, Selce), *Čertovík* (lúka, Veľký Folkmár) a každému dobre známa *Čertovica* ap. Mnoho iných i synonymných terénnych, chotárnych a vodných názvov je po celom Slovensku veľa. Pôvodná motivácia sa z vedomia ľudí postupne vytrácala a názvy tohto typu sa začali spájať so substantívom *čert*. V ľudovej etymológii sa možno stretnúť s výkladmi typu „zabávali alebo bili sa tam čerti, schádzali sa tam čerti, čert tam sedával, čert tam nechal odtlačok svojho kopyta“ ap., z čoho sa postupne miesta s týmto názvom opisovali ako zlé, nebezpečné, kamenisté, neúrodné ap., čo určite zhodou okolností niektoré boli a sú. To zvädzalo aj niektorých odborníkov, napr. J. Krško (2001, s. 130) odvodzuje terénny názov *Čertová* (Revúca) alebo prítoky Hrona *Čertov kanál*, *Čertov potok*, *Čertova studňa* (2008, s. 40) takisto z apelatíva *čert*.

Mnohé adjektívne tvary sú napísané s krátkym vokálom na konci (*Čertova*, *Čertova dolina*, *Čertove kúty*, *Čertovi* ap.), keďže sa predpokladalo, že sú motivované substantívom *čert*, a preto sa brali ako posesíva. V skutočnosti sú motivované slovom *č(e)рта* vo význame „hranica“, potom adjektívum *čertový* v názvoch má význam „hraničný“ (*Čertová*, *Čertová*

¹ Dnes Čaradice a Obyce.

dolina, *Čertové kúty*, *Čertový ap.*). M. Majtán (1996, s. 68) uvádza výnimočný príklad ľudového výkladu názvu *Čertov vršok* (zo Zvolenskej Slatiny): „tade išla čerta, hranica medzi panským a urbárskym majetkom“, takže pôvodný názov bol **Čertový* (hraničný) *vršok*.

Podobnou paralelou s čertom a niečím zlým vznikol aj ľudový výklad chotárneho názvu *Čertorie* – „zlá zem“. Pôvodne mohlo ísť o chotárne názvy, ako sú napr. *Čertovie* (chotár v Laskomerskom), *Čertovie údolie* (Pažiť) ap., ktoré síce majú tvar posesíva (*čertovo*), ale pôvodne išlo o adjektívum *č(e)rtové* (hraničné). Tvary s koncovkou *-ie* sa mohli analogicky vytvoriť napr. podľa paradigmy *lisie*. Podobne mohli vzniknúť aj názvy *Čertolie* (lúka, Hostišovce), *Počertolia* (lúka a pole, Veľká Čausa).

LITERATÚRA

BLANÁR, Vincent: Vlastné meno vo svetle teoretickej onomastiky. In: Spisy Slovenskej jazykovednej spoločnosti, č. 6. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV – Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2008. 77 s. ISBN 80-967574-9-0.

HABOVŠTIAK, Anton: K etymológii názvov *Čierťaž*, *Črchľa*, *Čremoš*. In: Jazykovedný časopis, 1954, roč. 8, č. 4, s. 244 – 247.

Historický slovník slovenského jazyka. I. Red. M. Majtán. Bratislava: Veda 1991. 536 s. ISBN 80-224-0228-1.

Kartotéka terénnych a chotárnych názvov Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV.

KÁLAL, Karol – KÁLAL, Miroslav: Slovenský slovník z literatúry aj nárečí. (Slovensko-český diferenciálny.) Banská Bystrica: vlastným nákladom 1923. 1012 + 104 s.

KRIŽKO, Pavel: Slovenské miestne názvy. In: Slovenské pohľady, 1892, roč. 12, s. 246 – 252.

KRŠKO, Jaromír: Terénne názvy z Muránskej doliny. Banská Bystrica: Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela 2001. 232 s. ISBN 80-8055-577-X.

KRŠKO, Jaromír: Hydronymia povodia Hrona. Banská Bystrica: Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela 2008. 351 s. ISBN 978-80-8083-611-5.

MAJTÁN, Milan: K výskumu slovenskej mikrotoponymie. In: Jazykovedný časopis, 1968, roč. 19, č. 1 – 2, s. 205 – 215.

MAJTÁN, Milan: Z lexiky slovenskej toponymie. Bratislava: Veda 1996. s. 192. ISBN 80-224-0480-2.

MAJTÁN, Milan – RYMUT, Kazimierz: Hydronymia povodia Oravy. Bratislava: Veda 2006. 208 s. ISBN 80-224-0906-5.

PAULINY, Eugen: Slovesnosť a kultúrny jazyk Veľkej Moravy. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1964. 248 s.

Slovník slovenského jazyka. I. Red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1959. 815 s.

STANISLAV, Ján: Slovenský juh v stredoveku. I. diel. Martin: Matica slovenská 1948. 664 s.

VÁŽNÝ, Václav: Slovo „Čerťaž“ alebo „Čierťaž“ v slovenštině. In: Bratislava, č. 6, s. 462 – 466.

Z HISTORICKEJ LEXIKY

Z lexiky stredovekej slovenčiny s výkladmi názvov obcí a miest (17)

RUDOLF KRAJČOVIČ

chyža, f. skromnejší obytný dom obyčajne s jednou izbou s kozubom (zo stnem. *hūs-*, dnes *Haus*, p. Kluge, psl. *chyža* z *chyzja*, stslovien. *chyzь*, sloven. *chyža* chalupa, izba, v náreč. aj priestor pod strechou, SSN I., stčes. *chyšě* izba, domček, poľ. *chyža* chyža dom, srb., chorv. *hiža*, *hiša* dom s jednou izbou, rus. *chišina* chalúpka atď.); p. hes. *chyžen*.

chyžen, -na, -no, men. adj. to, čo sa vzťahuje k chyži, k chyžiam, k jednoizbovým domčekom; p. hes. *chyža*. – *Hyznow* 1427, *Chisno* 1557, *Chysne* 1573, *Chissno* 1773, *Chyžno* 1808, dnes *Chyžné*, obv. Revúca; pôv. *Chyžno*, neskôr *Chyžné*, zrejme ako názov paralelný (porov. doklady *Chisno* 1557 a *Chysne* 1573, novšie *Chyžno* 1808); názov podľa výstavby pôvodnej osady z jednoizbových zrubových domčekov; výklad má oporu v skutočnosti, že obec vznikla vo vysokohorskom prostredí (s n. v. 295 – 1409 m).

Najstarší záznam možno čítať ako *Chyžnov* (1427) od koreňa v slove *chyžný* (adj. doložené v sloven. náreč., SSN I.) adj. príp. alebo príp. toponym. -ov, no záznam je jediný, preto to môže byť chyba pisára.

I

igla, f. tenký oceľový nástroj na šitie, pôvodne štíhly nástroj na zavieranie jarma, dnes *ihlica*, prenes. niečo podobné ihle, napr. *ihličie* (psl. *igbla*, *jbgbła*, sloven. *ihla*, čes. *jehla*, poľ. *igła* atď.); p. hes. *iglov*.

iglov, -a, -o, men. adj. ihlový, to, čo má tvar ihly, prenes. ihličie, ihličnatý (dnes v sloven. náreč. *ihlový* vo význame „ihličnatý“, SSN I., adj. hist. doložené v 18. stor., HSSJ I.). – *Nova Villa* 1268, *Igloszasza* 1279, *Igluhaza* 1297, *Iglo* 1312, *Iglow* al. n. *Nova Villa* 1380, *Neudorff* 1412, *Iglovia* 1508,

Igló, Iglovia, Nowá Wes 1808, dnes *Spišská Nová Ves*, pôv. *Iglov* v tvare men. adj. podľa blízkeho ihličnatého lesa, ktorý sa v časti chotára dodnes zachoval; to potvrdzuje výklad hist. názvu mesta; hist. záznamy prezrádzajú, že pôvodná väčšia osada v 13. stor. splynula s blízkou menšou osadou (porov. lat. záznam z r. 1268 *Nova Villa*) a nová obec sa v tom istom stor. stala členom Spoločenstva spišských Sasov (k tomu doklad z r. 1271 *Igloszasza*); v 14. stor. sa obec stala mestečkom s právom trhu, s baňami na železo, meď a striebro a s následným rozvojom remesiel (VSO III.).

igra, f. hist. činnosť na pobavenie, rozveselenie hrou na hudobných nástrojoch, veselým, žartovným vystupovaním a pod. (psl. *igra, jьgra*, v sloven. dnes *hra*, apel. *ihračka* doložené v 16. stor. HSSJ I., stčes. *jhra* hra, žartovanie, stpol. *igra* zábava, dnes *gra*, srb., chorv. *igra* hra, tanec atď.); p. hes. *igráč, Igrane, igrat'*.

igráč, m., **gráč**, m. hráč, zabávač spevom, hraním na dobových hudobných nástrojoch, žartmi a pod. (od koreňa *igr-* v slove *igrat'*, činiteľskou príp. -áč ako v slove *kováč*); p. hes. *igra, igrat'*. – *Graach* 1388, *Ihráč* 1808, *Hrač, Ihráč* 1920, dnes *Ihráč*, obv. Žiar nad Hronom; názov motivovaný povinnosťou osadníkov starať sa o zábavu hradného panstva; pôvodne obec patrila hradu Šášov; reálnosť výkladu potvrdzuje maďar. názov dnešnej obce *Dallas*, od slova *dallas* spevák, zabávač spevom, v stredoveku iste so sprievodom dobového nástroja.

Igrane, pl. živý ľud. názov obyvateľov obce, z ktorých sa niektorí tradične venovali zábave hrou na hudobných nástrojoch, prípadne spevom, tancom zabávali najmä mládež v blízkych osadách alebo aj na panských či hradných dvoroch; viac v hes. *igrec*.

igrat', verb. zabávať hrou na dobových hudobných nástrojoch, spevom, žartmi, tancom a pod., v stredoveku obyčajne baviť vyššie spoločenské vrstvy (psl. *igrati, jьgrati*, sloven. *hrať, ihrať sa*, stčes. *jhraťi* tancovať, poskakovať a pod., čes. *hraťi*, pol. *igráč*, srb., chorv. *igrati* hrať, tancovať atď.); p. hes. *igrec*.

igrec, m. hist. zabávač hrou na stredovekých hudobných nástrojoch, spevom, žartovaním, tancom na panských dvoroch, pri cestách v odpočinkových stánkoch pre cestujúcich vyššej spoločenskej vrstvy, prípadne potulný zabávač (psl. *igrьць, jьgrьць*, sloven. hist. *igrec*, apel. doložené lat. záznamom *Igrech villa jocularum* z r. 1244 v preklade *Igrec* usadlosť, osada

hráčov, zabávačov, stčes. *jhřec*, *hřec* hráč, herec, kúzelník, poľ. *igrzec* spevák, kúzelník atď.). – *Igrech villa jocularum* (castri Posoniensis) 1244 (CD II. 115), *Icran* nam. *Igran* 1254, *Igricy* 1382, *Igram* 1773, dnes *Igram*, obv. Senec; obec bola v stredoveku osadou kráľovských zabávačov, prípad. zabávačov hradného panstva na bratislavskom hrade, ktorému obec patrila (p. dokl. z r. 1244); p. hes. *kaplna*.

Dnešná forma názvu *Igram* vznikla zo stsloven. *Igran* (p. hes. *Igrane*) v maďar. prostredí so zmenou konc. *-n* na *-m*, podobne maďar. apel. *igríc* bolo prevzaté z psl. *igrъcbъ* alebo zo stsloven. *igrec* vyrovnaním slabík na *igríc*, pričom sloven. apel. *igríc* mohlo sa ustáliť vplyvom napr. apel. *novic*, *dedic* a i. (k maďar. apel. *igríc* p. Kn.MNy I.1.).

ihrišče, n., **hrišče**, n. miesto v minulosti vymedzené na panské zábavy, na vystúpenia hradných zabávačov a pod. (od koreňa *ihr-* v slove *ihrat'* príp. miesta *-išče*, dnes *-ište*). – *Hrysche* 1475, *Ihrysche* 1515, *Ihrištye* 1773, dnes *Ihrište*, časť mesta Púchov; názov podľa priestoru vymedzeného na zábavy panstva alebo aj na zabávanie mladých v okolí hudbou, tancom, spevom a pod.; obec v stredoveku patrila hradu Lednica; výklad má oporu v úrad. maďar. názvoch *Igricke*, *Igríc* od *igríc* spevák, muzikant (k tomu p. hes. *igrec*).

íl, m. druh hliny, nepriepustná masťná zemina hnedastej alebo sivobielej farby (psl. *ilъ*, sloven. *íl*, čes. *jíl*, poľ. *il*, rus. *il* mul, bahno atď.); p. hes. *ilava*, *ílový*.

ilava, topon. apel. väčšia plocha ílovej zeminy (od *íl* príp. priestoru *-ava* ako v slove *širava*); p. hes. *íl*. – *Leua* 1332, *Illava* 1598, *Illawa* 1773, dnes *Ilava*, mesto; názov podľa ílovej zeminy vo väčších priestoroch pozdĺž Ilavského údolia, pri brehoch potokov, močiarov a pod.; reálnosť výkladu potvrdzuje názov potoka *Biela voda* pravého prítoku Váhu v okolí Ilavy; podľa názvu potoka *íl* v širšom okolí mesta v minulosti mal sivobielu farbu.

Časťou mesta je bývalá obec *Iliavka* (s dokl. *Ilewka* 1388, *Ilauka* 1472, *Kys Lewa* 1475, *lllawka* 1773); názov podľa susednej obce, dnes mesta *Ilava* (k zdrob. príp. *-ka* porov. záznam v maďar. prepise *Kis*, t. j. od *kis* malý z r. 1475), pričom nemožno vylúčiť, že aj názov obce *Iliavky* bol rovnako motivovaný hojným výskytom ílovej zeminy v okolí tak ako pri názve mesta *Ilava*.

ílový, -á, -é, adj. to, čo obsahuje *íl*, čo má vzťah alebo vlastnosti ílovej zeminy; p. hes. *íl*. – *Ilowe* 1439, *Gylowe*, *Ilowe* 1483, *Illowe* 1598, *Ilowe* 1808,

dnes *Ilové*, časť obce *Lietavská Lúčka*, obv. Žilina; názov podľa vápenitého slieňa a vápencov, ktoré sa ťažia v okolí obce; spomenuté horniny majú totiž podobné vlastnosti ako íl, sú odolné proti vode, majú sivobiele sfarbenie a ťažia sa na výrobu cementu [VSO I.].

ilm, m. listnatý strom, brest hrabolistý, *Ulmus minor* (psl. *jilmъ*, sloven. *ilm* brest, dolož. v 18. stor., HSSJ I., stčes. *jilem*, čes. *jilm*, stpol. *ilm*, *ilma* atď.); p. hes. *ilmár*.

ilmár, m., **ilmári**, m. pl. živý názov osadníkov bývajúcich v blízkosti ilmového hája alebo zmiešaného lesa s prevahou ilmu (apel. od *ilm* obyvat. príp. -ár ako v slovách *vrchár*; *kopaničiar*. – *Ylmer* 1156, *Ilmur* 1275, *terra Illmer castri Zolgagyeriensis* 1277, *Urmín* 1808, dnes *Mojmírovce*, obv. Nitra; pôv. *Ilmár*, *Ilmári*, od ľud. živého názvu obyvateľov bývajúcich pri ilmovom lesíku, prípadne pri zmiešanom lesíku s prevahou ilmu (brestu).

imel', f. **imelo**, n. stále zelená rastlina zakorenená obyčajne v korunách stromov, *Viscum album* (psl. *jymelo*, sloven. *imelo*, ľud. *imel'*, *imelie*, čes. *jmělí*, pol. *jemiolo*, ukr. *imela*, *omela* atď.). – *Emo* 1404, *Imee*, nam. *Imele* 1438, *Imel* 1808, *Imel* 1920, dnes *Imel'*, obv. Komárno; názov motivovaný bohatým dlhoročným výskytom imela v korunách stromov v blízkosti založenej osady.

Imelo upútavalo na seba aj preto, že sa z neho vyrábala lep, ale predovšetkým preto, že sa mu pripisovala magická moc; s tým iste súvisí častá obmena jeho názvu v slovan. jazykoch vrátane slovenčiny (porov. v sloven. náreč. *imelo*, *omelo*, *jemelo*, *jamelo*, *omalo* a i., SSN I.) a iste s tým súvisí aj to, že v stredoveku o obec mala záujem cirk. vrchnosť, obec v stredoveku bola totiž majetkom ostrihomského arcibiskupstva (VSO I.).

iň, m. lesklá biela námraza, srieň, inovať, prenes. dlhotrvajúce zasnežené biele návršia pohorí (psl. *inъjъ*, v sloven. náreč. *iň*, *hín*, *iňava*, stčes. *jínie*, *jíněvie*, čes. *jíní*, srb., chorv. *inje*, rus. *inej* atď.). – *Eng* 1156, *En* 1251, *Hem* 1332, *Iny* (t. j. *Iň*) 1773, *Iňa* 1808, *Eňa* 1920, dnes *Iňa*, obv. Levice; názov podľa dlho zasnežených vrcholov alebo svahov pahorkov neďaleko pohoria Inovec, ktorého názov bol zrejme rovnako motivovaný, to zvyšuje realnosť výkladu názvu v hesle; p. hes. *inovec*.

inovec, m. topon. apel. rozsiahlejšie lesy s povrchom dlhšie pokrytým inovaťou alebo zamrznutým snehom (od *iň*- príp. priestoru -ov-ec ako v apel. *pokrovec*, v názvoch *Tisovec*, *Jelšovec*); p. hes. *iň* (najbližšie je apel. *iňovec*

v morav. nářeč. s významom „zasnežená hora“ Mch., v sloven. názov pohoria *Inovec*). – *Inoc* 1555, *Inowec* 1808, dnes *Inovce*, obv. Sobrance; názov motivovaný vrcholmi alebo svahmi pahorkov neďaleko pôvodnej osady pokrytými inováňou alebo zamrznutým snehom; chotár obce je horský, pahorkovitý (s n. v. 360 – 984 m) so zalesnenými svahmi i vrcholmi vrchoviny, to zvyšuje reálnosť výkladu názvu v hesle.

istba, f., hist. väčšia lepšie vybavená miestnosť v obytnom dome obyč. pripravená pre hostí (psl. *jьstьba*, sloven. *izba* lepšie vybavena miestnosť v dome, v nářeč. zdrob. *istebka* komôrka, stčes. *jistba* vykurovaná, osvetlená izba, čes. *izba*, poľ. *izba*, *izba handlowa* obchodná komora, rus. *izba* domček, kúpeľňa atď.); p. hes. *istebník*, *istebný*.

istebník, m. hist. priestor s príbytkami s lepšie vybavenými izbami pre hostí (od slova *istba* príp. priestoru *-n-ik* ako v slovách *chodník*, *krmník*). – *Stipnic* 1208, *Ztebnuk* 1245, *Iztebnik* 1598, *Istebník* 1808, dnes *Istebník*, časť mesta Trenčín; názov motivovaný príbytkami s izbami s lepším vybavením pre hostí; obec vznikla pri prechode dôležitej Považskej cesty mostom cez Váh v blízkosti hradu, kde bola v stredoveku prepriahacia stanica (p. hes. *somár*), pri ktorej boli príbytky s izbami pripravenými pre hostí; o moste cez Váh v tomto priestore údaj poskytuje maďar. názov obce *Vághidas* (1907), od *Vág Váh* a *híd* most, čiže v preklade vážsky most, most cez Váh, to zvyšuje reálnosť výkladu názvu. – *Zobapathaka* 1414, *Zthebnyk* 1492, *Sztebnik* 1618, *Stebnik* 1773, dnes *Stebník*, obv. Bardejov; pôv. *Istebník*, od hist. apel. *istebník* miesto obydľia s izbou vybavenou pre hostí (p. hes. *istba*); reálnosť výkladu potvrdzuje najstarší maďar. záznam v prepise *Szobapataka* (1414) vo voľnom preklade *izba pri potoku* (z maďar. apel. *szoba* izba a *patak* potok).

istebný, -á, -é, adj. to, čo súvisí s lepšie vybavenou izbou pre hostí (od *istba* adj. príp. *-ný*); p. hes. *istba*. – *Iztebna* 1316, *Istebnek* 1382, *Istebna* 1444, *Isztebne* 1475, *Istebné* 1808, dnes *Istebné*, obv. Dolný Kubín; názov podľa skupiny domov s väčšou izbou, lepšie vybavenou a vyhrievanou; obec vznikla pri dôležitej ceste smerujúcej do susedného Poľska, preto je reálne predpokladať, že to boli domy s vybavenými izbami pre hostí, pre cestujúcich so zámerom zabezpečiť im odpočinok a pohostenie.

Maďarský názov obce *Isztebnye* by umožňoval hist. záznam *Iztebna* (1316) čítať ako *Istebňa* (od *istba* s príp. miesta *-ňa* ako v slovách *studňa*, *herňa* a i.), ale so zreteľom na novší záznam *Istebné* (1808) a na paralel.

maďar. názov obce *Isztebne* v hesle sa dáva prednosť výkladu z adj. tvaru *Istebná, Istebné*.

J

jabloň, f. ovocný strom rodiaci jablká, *Malus*, planý divorastúci ostnatý strom nižšieho rastu v stredoveku často používaný ako bočná cestná zátarasa pri mýtnych stanicích, pri vchodoch do priesmykov, do hradných areálov a pod. (psl. *jablonь*, sloven. *jabloň*, čes. *jabloň*, pol. *jabłoń* atď.). – *Jablam* 1206, *Jablan* 1208, *Jablonowe* 1773, dnes *Jablonové*, obv. Malacky; pôv. *Jabloň*, ľud. *Jablon* (v najstaršom zázname so stmaďar. zmenou koncového *-n* na *-m*), neskôr *Jablonové*; obec založili v strategickom priestore pri prechode cesty cez priesmyk Malých Karpát, preto možno reálne predpokladať, že názov obce bol motivovaný zátarasami na oboch stranách cesty pri jej vchode do priesmyku z divých ostnatých jabloní.

jabloňa, f. ovocný strom rodiaci jablká, prípad. divorastúca jabloň (apel. *jabloňa* je doložené v sloven. náreč., SSN I.). – *Jablonya* 1560, *Jablona* 1773, *Slovenská Jabloň* 1808, dnes *Jabloň*, obv. Humenné; názov motivovaný väčším ovocným sadom s prevahou jabloní iste v starostlivosti osadníkov v službách panstva, pôvodná osada patrila panstvu Humenné, to zvyšuje reálnosť výkladu názvu v hesle. – *Jabluna* 1268, *Jablonowa* 1400, *Jablonowe* 1405, *Jabłoňowé* 1808, dnes *Jablonové*, obv. Bytča; názov motivovaný priestorom porasteným divými ostnatými jabloňami slúžiacim ako bočná cestná prekážka; výklad potvrdzujú blízke názvy obcí *Závadka* od slova *závada* prekážka (p. hes. *závada*) a názov *Súl'ov – Hradná* (p. hes. *hradný*) s hradom *Roháč* (*Rohach* 1470), ktorý strážil strategické okolie.

jabloniec, m. topon. apel. menší priestor prekážky po bokoch cesty z divých ostnatých jabloní (od *jabloň* toponym. zdrob. príp. *-ec*); p. hes. *jabloň*. – *Almas* 1249, *Jabulanc* 1321, *Jablonow* 1773, dnes *Jablonov*, obv. Levoča; pôv. *Jabloniec*, neskôr *Jablonov*; názov *Jabloniec* podľa plochy porostenej divými ostnatými jabloňami; obec vznikla pri ceste smerujúcej od severozáp. do areálu Spišského hradu; neďaleko pri tej istej ceste je názov *Závada* (p. hes. *závada*), od slova *závada* cestná prekážka; to zvyšuje reálnosť výkladu názvu v hesle (k názvu *Jablonov* viac v hesle *jabloňov*). – *Almas* 1245, *Jablonch* 1285, *Dolný Almás* 1773, *Jabłoňovce* 1945, dnes *Jabłoňovce*, obv. Levice (nový názov po zlúčení obcí Dolný Almáš a Horný Almáš); názov

podľa priestoru menšieho rozsahu porasteneho divými ostnatými jablňami; pôv. v sloven. prostredí *Jablonec*, v maďar. *Almás* (1245), od *almás* v prenes. význame *jablňový* (dnes *jablň* v maďar. *almafa*); zátarasa z divých jabloní v tomto prípade slúžila ako ochrana prístupu cesty k mýtnej stanici, ktorá bola pri pôvodnej osade a ktorá patrila kláštoru v Hronskom Beňadiku (VSO I.).

jablonica, f. topon., apel. priestor porasteny divými ostnatými jablňami, ktorý slúžil ako ochrana strategického miesta; p. hes. *jablň*. – *Jobluncha* 1262, *Jablonicza* 1773, dnes *Jablonica*, obv. Senica; pôv. názov *Jablonica* (od slova *jablň* príp. miesta *-ica* ako v slove *kopanica*, v názvoch *Dubnica*, *Drienica* a i.) motivovaný zátarasou z divých ostnatých jabloní v blízkosti križovatky dôležitých ciest, z ktorých jedna viedla od juhovýchodu smerom na Moravu, druhá od juhozápadu smerom do areálu strážneho hradiska, po ktorom zostala stopa v názve neďalekej obce *Hradište pod Vrátnom* (viac v hes. *hradišče*).

Názov obce *Jablonka* pri Myjave vznikol v r. 1955 ako názov novej obce, ktorá vznikla rozdelením obce Veľká Myjava.

jablňov, -a, -o, men. adj. to, čo má vzťah k záhradným alebo divorastúcim jablňam (od slova *jablň* príp. men. adj. *-ov*, prípad. príp. toponym. *-ov*). – *Almas* 1249, *Jabulanc* 1321, *Jablonow* 1773, dnes *Jablonov*, obv. Levoča; pôv. *Jablonec* od slova *jablonec* (p. hes. *jablonec*), neskôr *Jablonov*; názov motivovaný priestorom porasteným divými ostnatými jablňami; obec vznikla v strategickom priestore Spišského hradu; z toho je zrejmé, že porast divých jabloní tvoril zátarasy na stranách cesty s cieľom chrániť vchod do strategického hradného areálu; realnosť výkladu zvyšuje neďaleký názov obce *Závada* (*Zawada* 1439) od *závada* prekážka; z názvu je zrejmé, že v širšom strategickom priestore okolo Spišského hradu boli viaceré zátarasy iného druhu s inými zámermi.

Názov obce *Jablonov nad Turnou*, obv. Rožňava, je novší, vznikol v r. 1920 s prihliadnutím na maďar. názov obce *Almás* (od *almás* jablňový).

jablňový, -á, -é, adj. to, čo má vzťah k záhradným alebo divorastúcim jablňam; p. hes. *jablň*. – *Jablan* 1208, *Jablonowe* 1773, dnes *Jablonové*, obv. Malacky, o vzniku názvu, o jeho motivácii podrobne v hesle *jablň*. – *Jabluna* 1268, *Jablonowa* 1400, *Jablonowe* 1405, *Jablonowe* 1773, dnes *Jablonové*, obv. Bytča; o výklade názvu, o jeho motivácii podrobne v hesle *jablňa*.

jalný, -á, -é, toponym. adj. jalový, neplodný, planý, prenes. neúrodný, bez úžitku (od koreňa *jal-* v slove *jalový* adj. príp. -ný); p. hes. *jalový* (najbližšie je rus. adj. *jalyj* s významom „neúrodná zem“, Vas. IV.). – *Gelna* 1388, *Jalna* 1773, dnes *Jalná*, obv. Žiar nad Hronom, časť obce Trnavá Hora; názov podľa časti horského chotára (s n. v. 257 – 718 m) s menej úrodnou pôdou; obec vznikla na svahoch Štiavnických vrchov s hnedou lesnou pôdou pod povrchom poznačenou ílom (VSO I.); to potvrdzuje reálnosť výkladu názvu v hesle.

SKRATKY

Literatúra: CD II. – Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae II. Pripravil R. Marsina. Bratislava: Vydavateľstvo Obzor 1987.

HSSJ I. – Historický slovník slovenského jazyka. I. Red. M. Majtán. Bratislava: Veda 1991.

Kn.MNy I., 1, 2. – KNEZSA, István: A magyar nyelv szláv jevevényiszavai. I., 1, 2. Budapest: Akadémiai Kiadó 1955.

MCh. – MACHEK, Václav: Etymologický slovník jazyka českého. Praha: Academia 1968.

SSN I. – Slovník slovenských nářečí. I. Red. I. Ripka. Bratislava: Veda 1994.

Vas. I. – VASMER, Max: Etimologičeskij slovar' russkogo jazyka. Moskva: Izdatel'stvo Progress 1964.

Skratky jazykov: čes. – český, chorv. – chorvátsky, lat. – latinský, ľud. – ľudový, ľudovo, maďar. – maďarský, morav. náreč. – moravské nárečia, náreč. – nárečie, poľ. – poľský, psl. – praslovenský, rus. – ruský, slovan. – slovanský, sloven. – slovenský, srb. – srbský, stčes. – staročeský, stnem. – staronemecký, stpoľ. – staropoľský, stsloven. – staroslovenský, stslhoven. – starosloviensky, ukr. – ukrajinský.

Iné skratky: adj. – adjektívum, al. n. – alio nomine, ináč, iným názvom, apel. – apelatívum, a pod. – a podobne, atď. – a tak ďalej, cirk. – cirkevný, dokl. – doklad, f. – femininum, hes. – heslo, hist. – historický, história, ľud. – ľudový, m – meter, m. – maskulinum, maďar. – maďarský, men. adj. – menné adjektívum, n. – neutrum, nam. – namiesto, napr. – napríklad, n. v. – nadmorská výška, obv. – obvod, obyv., obyvat. – obyvateľský, obyvatelia, p. – pozri, paralel. – paralelný, pl. – plurál, porov. – porovnaj, pôv. – pôvodný, pôvodne, prenes. – prenesený, iný význam, príp. – prípona, rus. – ruský, severozáp. – severozápadný, slovan. – slovanský, sloven. – slovenský, stor. – storočie, top., toponym. – toponymický, t. j. – to jest, úrad. – úradný, verb. – verbum, zdrob. – zdrobený.

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

Priadky a páračky v Málinci

JÚLIUS LOMENČÍK

Po skončení jesenných prác na poli a v záhradách sa už s nástupom neskorej jesene a začiatkom zimného obdobia menil charakter práce, ale aj spôsob života dedinčanov v novohradskom Málinci. Popri nevyhnutných každodenných prácach okolo domácich zvierat sa venovali remeselníckym prácam a domácej výrobe. Muži opravovali a zhotovovali rôzne predmety a náradia, ženy hlavne priadli, tkali, šili, vyšívali a párali perie.

Vo zvykosloví v Málinci významnú úlohu aj ako spoločenské udalosti zohrávali priadky (*preítke*) a páračky (*páračke*), na ktorých „... sa sústreďovala celková duchovná kultúra dediny a v komunikácii širšieho dedinského spoločenstva sa zachovávala ľudová tradícia, zahŕňajúca rozprávky, povere, porekadlá a hádanky. Tu sa vytváral spevný repertoár dediny...“ (Benková, 2006, s. 10).

Priadky sa začínali najneskôr po prvom novembri a trvali do konca fašiangov (*fašange*) – do Škaredej stredy, keď sa nepriadlo, lebo ženy i dievky verili, že by sa im potom prsty zbierali. Konali sa najčastejšie vo večerných hodinách po vykonaní bežných pracovných povinností – varení, praní, upratovaní. Na priadky sa obyčajne zišlo niekoľko žien a dievok. Každá si priniesla konopnú kúdel' a praslicu (*praslic*), kolovrat alebo vreteno (*vreťeno*).

Dievčatá priadli na kolovrate a ženy s praslicou na vreteno. Kým mladým dievčatám nekúpili kolovrat, priadli na vreteno. Veniec viazaníc vyčesaných konopí – kúdelí (*kúdel'*) – sa uviazal na praslicu. Bola to drevená žrdka dlhá niečo vyše metra, ktorá mala dve časti: zvislú časť praslice (*ozech*) a časť praslice, na ktorej sa pri pradení sedí (*dňisko*). Priadka si sadla na doštičku pripevnenú na hrubšom konci praslice, pričom žrdka praslice smerovala hore vedľa jej ľavej ruky.

Na začiatku priadka upevnila na vreteno jeden koniec nite, ktorú potom omotávala okolo jeho stopky až k hrotu. Otáčaním vretena vo zvislej polohe sa niť skrúcala a jej druhý koniec priadka pridržala prstami ľavej ruky. Niť vznikala z vlákien tak, že ich ľavou rukou postupne vyťahovala z kúdele, slinila a zakrúcala na niť. Po upradení v dĺžke vzdialenosti upaženej ruky držiacej vreteno od ruky vyťahujúcej vlákna opätovne namotala vlákna na vreteno tak, že ich otáčala v polohe kolmo k niti. Po namotaní nasledovalo zasa skrúcanie. Ak boli vlákna dostatočne dlhé, žena zachytila niť slučkou alebo v záreze na hrote vretena. Po roztočení ho pustila z prstov, a kým rotovalo alebo sa nedostalo na zem, vyťahovala vlákna a v pravej ruke držala niť. Pri pradení muselo vreteno dobre rotovať, preto ho zaťažovali závažím (*špul'kou, kotúľkou*).

Pri pradení na kolovrate (polomechanickom drevenom stroji na pradenie) zabezpečovalo skrúcanie nite rýchlo sa točiace krídlo, cez ktoré prechádzala a súčasne sa namotávala na pomalšie rotujúcu veľkú cievku (*fajfu*). Praslica s kúdeľou bola postavená na kolovrate. Priadka krútila koleso nohou, čo umožňovalo vyťahovať vlákna obidvoma rukami – z kúdele sa ťahalo ľavou rukou a prstami pravej sa zakrúcala nitka. Pri pradení sa niť musela stále sliniť. Kolovrat tvorili tieto časti: a) *stol'ica*, b) *podnoža* (stupka), c) *stojan*, d) *koľeso*, e) *šnúra*, f) *šrób*, g) *fajfa*, h) *terefere* (*péro*, súčiastka kolovratu).

Kým nebola elektrina, priadlo sa pri petrolejových lampách, zvyčajne do 22.00 hodiny, neskoršie aj do polnoci. Domáca gazdiná pripravila pohostenie – opekance alebo kukuricu s makom, ale varilo sa aj sušené ovocie. Jedlo sa drevenou lyžicou z jednej misky.

Počas pradenia ženy a dievky často spievali baladické piesne, napr. *Páči sa mi f svete šuhaj, páči: ľenže mi ho / moja maťi bráňi. Ach, mamička, preč mi ho bráňíte, či sa jeho chudobe bojíte? 2. Cérka mojej, jej ťi ho aj zbráňin, / máš beť jeho, račej ťa otrávin. / Navarín ťi otrave do vína, / napiže sa, céra mojej milá. 3. Kot sa ona prvej raz napela, / na mamičku hlasne zavolala, / ďakujen ván za ten nápoj drahej, / oštatnej raz dovrávan sa s vami. 4. Cérka moja, ňezomri mi ešte, / kcen ťa vidat té jeseňi ešte. / Mešto svadbe pochovat ma dajte, / milího mi na pohrab volajte, / pripňíte mu rozmarín zeléne, / to mu bude mešto mladé žene.*

Najrozšírenejšou piesňou na priadkach bola tzv. prekáračková pieseň *Pradmo, pradmo, práduľenke, / pódemo domó, pódemo domó, pódemo domó.*

// 2. *Kerá najveic napreidemo, / bude gazďinó, bude gazďinó, bude gazďinó.*
// 3. *A tá Janka Čániove najveic napreidla, najveic napreidla, najveic napreidla.* // 4. *Choťte že jej pre Mišíka, / nak sa ňetára, nak sa ňetára, nak sa ňetára.* A Janka Čániová im odpovedala, ak jej trafili na strunu: *A jej ván, dčévčence, za péseň ďakujen, / s kín ste mi spčevale, toho jej milujen.* Ak netrafili alebo to ešte nechcela dať na verejnosť, odpovedala: *A jej ván, dčévčence, za péseň ďakujen, / s kín ste mi spčevale, toho ván darujen.* Prípadne pri speve i tancovali: *Kto je pod obločkon: nag on idče dnuka, / veť je v našče chiži, veť je v našče chiži / veľiká muzika. 2. Veľiká muzika, čo džouke spravele, / : abech sa mládčenci, abech sa mládčenci / na ňí poschodeľi:*

Muzikanti na priadky nechodili. Len málokedy prišiel harmonikár, ktorého so sebou priviedli mládenci, ktorí prichádzali za dievkami. Vtedy sa tancoval čardáš, valčík a vo veľkej oblúbe bol ručníkový tanec (*ručníkovej taňec*) – bývalý párový tanec. Na podlahu sa vystrela vreckovka (*ručníčok*), okolo ktorého sa postavili chlapi aj dievčence a krútili sa dookola. Potom si chlapec a dievča kľakli do prostriedku na ručník a bozkali sa. A začalo sa tancovať ďalšie kolo.

Okrem spevu a prípadne tanca sa ženy a dievky rozprávali o všeličom: *Lapkaľe smo o dčeťoch, o pánoch, ako sa u páno dobre žije, aľe aj o ton, ako v baňi zahinúľi chlapi a že zostáľe veľa vdóv v dčedňe po ňej.* Staršie ženy spomínali na veselé príhody z mladosti.

Po priadkach bol ďalší postup takýto: Z vretena alebo kolovratu sa nite zviľjali (*motali*) na motovidlo – pomôcka na motanie priadze z vretena alebo kolovratu – do pradena (*praďeno*) – zväzok nití, ktorý sa po namotaní zberá z motovidla. Základom motovidla bola drevená tyč dlhá asi 1,5 m, na ktorej koncoch sú upevnené priečky tak, že jedna priečka je oproti druhej otočená o 90 stupňov vo vzdialenosti 1 – 2 cm. Pri zviľjaní žena držala motovidlo v jednej ruke a druhou naň namotávala niť tak, že nitka pri navíjaní urobila jednu otáčku po všetkých stranách priečok. Keď na motovidle boli nite z priadze (*ťisevňičke*) navité, tak sa podľa potreby počítali po jednom páre – *osendesei ťiseuňičok, to je edno pásmo* (zväzoček nití v pradene) a *šezdesiť pásen edno praďeno*. Po namotaní sa zväzok nití (*praďeno*) z motovidla zberal.

V drevenej nádobe (*zváračke*) sa potom pradená vyvárali (*zvárali*) – *zvárale sa vo zvárački*. Keďa mala naspodku otvor uzatvorený kolíkom. Na

vyvárание sa používal roztok (*lúh*), ktorý si gazdiná pripravila z popola, bukového dreva a z vody. Horúcim lúhom sa potom pradená vo *zváračke* zalievali. Po naplnení nádoby vývar z bukového popola pomaly vytekal cez otvor do drevenej nádoby s dvoma ušami urobenej z dosák (*do šafla*). Stečený sa opäť dal zvrieť a polieval sa po pradenách. Proces sa opakoval v priebehu celého dňa. Na druhý deň dievčatá spolu s matkami pradená prikryli domácimi pokrovcami a išli ich na potok (najčastejšie na Ipel') vyprať, vyplákať a vysušiť.

Surová priadza (výrobok získaný spradením vlákien do nití) takto zmäkla a mohla sa navíť vo *zvíjačke* – zariadení, na ktoré sa upevnili špulky pri snovaní. Starší typ *zvíjačky* bol zložený z dvoch skrížených latiek (*l'etáčov*) na konci dierkovaných, otáčajúcich sa na čape (*na čepe*) upevnenom na drevenom stojane (*na kóňe*). Na konci latiek boli drierka (*kol'ike*), popod ktoré sa natiahli pradená a navíjali sa na špulku (*fajfu*), ktorú potom dali na drevené zariadenie (*špul'ér*), ktoré má uprostred vo zvislej polohe koleso (*koľeso*) a kľuku (*kľiku*), ktorou sa točí. Z vonkajšej strany kolesa je žliabok, do ktorého sa dáva motúzik (*šnúra*), ktorý je pretiahnutý cez malé koliesko (*vreťeno*), ktoré má takisto žliabok. Do malého kolieska je zabudovaná železná tyčka. Celé je to upevnené na drevenom stojane (*kóňe*) so štyrmi nohami. Na železnú tyčku sa dala špulka, na ktorú sa pomocou ručnej kľuky natáčala priadza do klobiek (*kobók*), z ktorých sa po jednom páre dávali na drevené zariadenie na snovanie priadze (*snováke, sníce*). Po navíť (*snovaní*) na *snováke* sa priadza zobrala dolu a nite sa spietli do pradien, z ktorých sa potom navíjali na krosná (*krósna*).

Na Ondreja sa namiesto priadok varili halušky a dievčence súce na vydaj čarovali. Na papier napísali meno chlapca (budúceho nádejného manžela) a papierik zakrútili do halušky a hodili ju do vriacej vody. Cesto sa zohrialo a vyskočilo na hladinu. Dievčatá cestové halušky rýchlo chytali a po otvorení *loksičke* si každá prečítala na lístku meno chlapca. Znamenalo to, že za mládenca s takým menom sa do roka vydajú.

V uvedenom čase dievčence čarovali aj tak, že odlievali olovo. Chceli sa dozvedieť, čomu sa ich nastávajúci muž bude venovať. Nazbierali kúsky olova, ktoré na ohni rozpustili do tekutého stavu. Olovo vyliali do studenej vody a pritom čarovali: *Ondreju, Ondreju, / tebe olovo odľeju. / Dajže mi znaťi, / kerého jej pána / za muža mán dostáťi.*

Olovo sa v studenej vode zrazilo do podoby nejakej figúry, napr. žitného klasu alebo klinca. Z „olovených figúr“ museli vyčítať, čo bude ich nastávajúci manžel robiť. Klince napr. znamenali, že sa dievča vydá za obuvníka.

Páračky peria zostali v Málinci bežným javom oveľa dlhšie ako spoločné priadky. Konali sa počas zimného obdobia vo večerných hodinách, najčastejšie v sobotu. Husi sa chovali predovšetkým v rodine, kde mali deti. Neodmysliteľnou výbavou nevesty a ženicha bola totiž veľká vrchná perina (*duchna*) a vankúš (*hlaňica*), ktoré boli vyplnené husím perím. Okrem tohto použitia sa napárané perie nechávalo i na domácu potrebu. Husi sa šklbali počas roka dva razy. Našklbané perie sa uložilo do veľkých perín alebo vankúšov a odložilo na pôjd (*padláš*). Keď bolo peria veľa, robili sa páračky, na ktoré gazdiná pozývala susedy a ženy z rodiny a dievča (*d'evka*) zasa pozývalo svoje kamarátky. Okrem husacieho peria sa páralo aj perie z bielych kačiek. Pri páraní sedeli ženy za veľkým stolom. Na jednom konci stola boli ženy a na druhom mladé dievky. Na stole bolo vysypané perie, z ktorého si pomaly odoberali a vyberali pierko za pierkom. Párali ho napoly, pričom oddeľovali páper od kostrnkov, ktoré hádzali na podlahu. Napárané perie dávali do misky, ktorú mali pred sebou. Keď bola miska plná, perie sa vysypalo do pripraveného vankúša.

Ženy museli pri páraní dávať pozor, aby jemné perie nelietalo po miestnosti. Párali preto pomaly. Pritom spievali najčastejšie ľúbostné, vojenské a baladické piesne: *Kot son išla čerá večer z pánskeho, / posretla son na záhumní mileho. / Von ma stískau aj priťskáu gu sebe: / či možen príst zajtrá večer gu tebe? 2. Můžeš, můžeš, mój najzmlilšej, můžeš príst, / můžeš si te komorečku otvorit. / : Ved sa naše dvere nežamkínajú, / ved mój otec predo dverma spávajú.:*

Dievčence spievali napr. pieseň: *Za hor, sonce, za hor, za ker malinová / povec dobrej večer mojmu frajérovi / 2. Povec mu dobrej den, že plačen každej den, / povec mu novinu, že každú hođinu. / 3. Spévála beh hlason, ni son v poli našon, / poľe je pánovó, d'evča šuhajovó. / 4. Ved si jej nespévan, beh veselá bola, ale si jej spévan, beh žále zabudla. / 5. Žále mojej, žále, ver ste mi na mále / ako tá rosička na zeléne tráve. / 6. Ešte tú rosičku tót vetrik obveje / ale mojej žále ničko n'elituje.*

Okrem spievania sa o všeličom rozprávali, napr. aj strašidelné príbehy o strigách, o svetlonoci.

Vznik povier vo vedomí ľudí súvisel s niektorými miestami v okolí Málince, kde vraj mávalo. Týmito časťami chotára sa prechádzalo s patričným rešpektom a neraz, ako sa v Málinci ľudovo hovorí, „ľudia od strachu len čelom otvárali dvere“, lebo od strachu nestačili nahmatať kľučku a celou silou vrazili do dverí, ktoré sa tak otvorili dokorán na miestach, ako je napríklad *Čierne hrbok*, *Zúbor*, *Machatove dolinka*, *Za vrchon i Mejdovej potôčok*. Na *Pekle*, *Maleičkách*, *Lúčiceich* a v iných barinatých častiach chotára bolo vídať *svetlonoce* a *húkolénke*, vytrvalo vábiace osamelých chodcov. Na všetkých týchto miestach najmä pri zvečerievaní ľuďom začala bujnejšie pracovať fantázia. Jedno z málinských prísloví hovorí: *Kto sa bojí, sam seba straší*. Obľúbenou témou rozprávania boli príbehy o tzv. *svetlonociach*, ktoré sa zjavovali v močaristých priestoroch obecného chotára v nočnom čase. Nejednen takýto príbeh sa skončil tragicky, lebo ľudia išli za ich svetlom a utopili sa. Dnes sa už vie, že v skutočnosti išlo o hnjúce drevo, ktoré v mokrom prostredí za tmy svetielkovalo, fosforovalo. Práve páračky boli na takéto rozprávania vhodné:

Machatove dolinka

Je to tak hodina cešte nad Málincou, ako sa k Hámru prichádza. Tan za mrkáňa štraševau pes, čo hlavu nemáu. Gruľišovcon sa štalo, kot šli ló s Préraské, že in skočeú do chrpta tag veľmí, že oba do zeme noson zabakali. Kin sa spamätali, už nič ž nebolo viděti. Iba kod videi kolo Ípla psa bez hlave bežati.

Čierny hrbok

Bolo to dáuno. Ešte nežohí apouka pásli za Salašon krave. Kus si zdrémli, iba kod ih zobudí voláki buchot. Bole to koňe. Vlasnen očan neverili, akó veľkó panštvó z vojskon na koňoch kolo nich prechádza. Najdrév si mesleli, že sa in to len tag zdá, ale po koňoh oštále kopetá. Ňedalo in to pokoj. Za šlachó došli adz hin k Čérnemu hrpku a tu sa in štope začale štracei, akobe sa pot zen prepadle.

Svetlonoc

O svetlonoci štarí ľidei vraveľi, že sú to čerťi, kerí takto k sebe vábej nežštasneh ľidí. Svetlonoce vídali na Pekle, Lúčiceich, Chotárnej, Maleičkách a inde. Božechrán sa za ňó pustíi. Kot sa jé už človek poddau, už ho ňepusťela. Vláčela ho po barinách. Fše sa ukežala tu, zas tan, kin človeka ňevičerpala, lebo sa ňezaduseú. Tu čak fejtok bolo doz nežbespečnéh bahurín, de sa aj koňe a vole dusele.

Strigy

Čo jej vĕn, tag aj u Kudlákó chodele štrige volákího chlapa dláviťi. Darne aj kričau, obrátiťi sa ňevedeu. Miseu to beťi dáki štarší chlap. Večer, kot šľi spaťi do sena, ako sa preten spávalo, tag náki svojmu bratovi narúčali, ak buđen v noci sťenaťi, tag ma obrádz na bok!

Hrôzostrašné príbehy počúvali s radosťou aj deti na peci, pričom sa triasli od strachu, keď počúvali tie hrôzy o strigách, čo na križných cestách pochytia každého a vytancujú ho až do úplného úmoru, o umrloch v bielych plachtách, čo sa prechádzajú v noci po cintoríne, o čertoch, čo sa v trasoviskách skrývajú.

V neskorších večerných hodinách prichádzali mládenci, ktorí často priviedli aj muzikanta. Vtedy sa párať prestalo, stôl sa odložil do kúta, stoličky a lavice sa uložili k stenám. Harmonikár si sadol na lavicu pod okno a rozprúdila sa živá zábava – spievalo sa, tancovalo, napr. čardáš v pároch a po polnoci aj ručníkový tanec.

Dievky a mládenci spievali napr. pieseň: *Odňeska si noveji život začňen, / odňeska si dvuch frajeró nájdĕn, / kot sa z edňin z ňih buđen hňevaťi, / tak sa z druhin buđen milovaťi. / 2. Večer, večer, aj na večer zvoňej, / u susedou rozmarínček voňej, / : voňej, voňej, tebo ho tan seju, / tebe, milá, veľmi tatan kejú.*

LITERATÚRA

BENKOVÁ, Kvetoslava: Od Petrovca do Málnica. II. časť: Priadky a páračky v slove a piesni. Báčsky Petrovec: AST Kultúra, 2006. 240 s. ISBN 978-86-909903-0-6.

FINDRA, Ján: Návraty. In: Kultúrny život, 2002, roč. 3, č. 2, s. 12.

GASPER, Ján: O mátohách, strigách a húkolienkach v hornom Novohrade. In: Obzor Gemera, 1980, 11, s. 159 – 164.

LOMENČÍK, Július: Hor' Málninon id'en: Čriepky z minulosti. Mošovce: DOMA 1998. 85 s. ISBN 80-967519-5-6.

MARCIK, Milan: Chlieb ich každodenný: Chľebíka ich každodennô. Lučenec: Dom Matice slovenskej Lučenec 2008. 235 s. ISBN 978-80-7090-887-7.

MATEJČÍK, Ján: Lexika Novohradu. Martin: Osveta 1975. 312 s.

ROZLIČNOSTI

Významy a skloňovanie slova manažér

Podstatné meno *manažér* [vysl. *manažér*], ktoré má pôvod v angličtine (angl. *manager*, vysl. [menidžr]), ale do slovenčiny sa dostalo cez francúzštinu, čo sa odrazilo aj na jeho výslovnostnej a pravopisnej podobe v slovenčine, má viacej významov. Napríklad Krátky slovník slovenského jazyka (2003) uvádza dva významy tohto slova, a to 1. „vedúci riadiaci pracovník vo výrobnom podniku“, 2. „organizačný pracovník, ktorý efektívne riadi ne-výrobnú inštitúciu“. Veľký slovník cudzích slov od S. Šalinga, M. Ivanovej-Šalingovej a Z. Maníkovej (2003) uvádza takisto dva významy: 1. „vedúci, správca, riaditeľ“, 2. „organizátor; sprostredkovateľ hospodárskych, športových alebo iných transakcií, podujatí“, pričom okrem pravopisnej podoby *manažér* zaznačuje aj variantné pravopisné podoby *menežér* a *meneďžér* (tieto variantné podoby Pravidlá slovenského pravopisu z r. 2000 ako základná kodifikačná príručka nezaznačujú). Iba ako zaujímavosť možno uviesť, že napr. v Malom slovníku cudzích slov od M. Šalingovej z r. 1961 sa toto slovo uvádza ešte v pôvodnej pravopisnej podobe *manager* a vykladá sa ako „sprostredkovateľ športových alebo iných podujatí“, ale už v 2. zv. Slovníka slovenského jazyka z r. 1960 je toto slovo zachytené v pravopisnej podobe *manažér* s poznámkou staršie písanie i *manager* a s výkladom „v kapitalistických krajinách vedúci finančných vecí nejakého športovca, umelca a pod.“. V citovaných slovníkoch sa naznačuje, že slovo *manažér* je podstatné meno mužského rodu, pričom z výkladu významov slova *manažér* vyplýva, že ide o životné podstatné meno mužského rodu.

Životné podstatné mená mužského rodu zakončené na spoluhlásku sa skloňujú podľa životného vzoru *chlap*, a tak jednotlivé pádové tvary podstatného mena *manažér* v naznačených významoch sú takéto: v jednotnom čísle gen. *manažéra*, dat. *manažérovi*, akuz. *manažéra*, lok. (o) *manažérovi*,

inštr. *manažérom*, v množnom čísle nom. *manažéri*, gen. *manažérov*, dat. *manažérom*, akuz. *manažérov*, lok. (o) *manažéroch*, inštr. *manažérmi*.

Novšie sa slovo *manažér* používa nielen ako životné podstatné meno vo významoch citovaných predtým, ale aj ako termín z oblasti výpočtovej techniky vo význame „súčasť programového vstrojenia počítača určená na správu rozličných systémových zdrojov (napr. súborov, pamäti a pod.)“ (porov. citovaný Veľký slovník cudzích slov). V tomto význame už nejde o pomenovanie živej osoby, ale o pomenovanie neživého predmetu, takže vlastne máme tu nové slovo ako neživotné podstatné meno. V tejto súvislosti sa však vynára otázka, ako sa má skloňovať slovo *manažér* v tomto novom význame, či tak, ako keď ide o pomenovanie osoby, teda podľa životného vzoru *chlap*, alebo podľa neživotného vzoru, v danom prípade so zreteľom na zakončenie slova *manažér* na obojakú spoluhlásku *r* podľa neživotného vzoru *dub*. Odpoveď na túto otázku nám nedáva ani citovaný Veľký slovník cudzích slov, lebo v ňom sa uvádza iba prípona genitívu jednotného čísla *-a*, nie však iné pádové prípony, v ktorých sú rozdiely medzi životnými podstatnými menami a neživotnými podstatnými menami.

Ak sa pozrieme na to, aký je stav pri skloňovaní iných podstatných mien mužského rodu, ktorými pomenujeme jednak živé osoby, jednak neživé predmety, zisťujeme, že ak ide o pomenovanie živej osoby zakončené na spoluhlásku, podstatné meno sa skloňuje podľa životného vzoru *chlap*, ak ide o pomenovanie neživého predmetu, napr. stroja, prístroja, pomôcky, prostriedku a pod., skloňuje sa podľa neživotného vzoru *dub*, ak je podstatné meno zakončené na tvrdú alebo obojakú spoluhlásku, alebo sa skloňuje podľa neživotného vzoru *stroj*, ak je podstatné meno zakončené na mäkkú spoluhlásku. Taký stav je napr. pri skloňovaní podstatných mien *zákonník*, *regulátor*, *čistič*, *čitateľ*. Podstatné meno *zákonník* vo význame „vykladač Mojžišovho zákona“ sa skloňuje podľa životného vzoru *chlap*, v datíve a v lokáli jednotného čísla má tvar *zákonníkovi*, v akuzatíve jednotného čísla má tvar *zákonníka*, v nominatíve množného čísla má tvar *zákonníci* a v akuzatíve množného čísla má tvar *zákonníkov*. Podstatné meno *zákonník* vo význame „súhrn zákonov“ sa skloňuje podľa neživotného vzoru *dub*, v datíve a lokáli jednotného čísla má tvar *zákonníku*, v akuzatíve jednotného čísla má tvar *zákonník* a v nominatíve a akuzatíve množného čísla má tvar *zákonníky*. Podstatné meno *regulátor* vo význame „usmerňovateľ,

upravovateľ“ sa skloňuje podľa životného vzoru *chlap*, v datíve a v lokáli jednotného čísla má tvar *regulátorovi*, v akuzatívnej jednotného čísla má tvar *regulátora*, v nominatívnej množného čísla má tvar *regulátori* a v akuzatívnej množného čísla má tvar *regulátorov*. Podstatné meno *regulátor* napr. vo význame „prístroj používaný na regulovanie niečoho“ sa skloňuje podľa neživotného vzoru *dub*, v datíve jednotného čísla má tvar *regulátoru*, v akuzatívnej jednotného čísla má tvar *regulátor*, v lokáli jednotného čísla má tvar *(o) regulátore* a v nominatívnej a akuzatívnej množného čísla má tvar *regulátory*. Podstatné meno *čistič* vo význame „kto niečo čistí“ sa skloňuje podľa životného vzoru *chlap*, v datíve a v lokáli jednotného čísla má tvar *čističovi*, v akuzatívnej jednotného čísla má tvar *čističa*, v nominatívnej množného čísla má tvar *čističi* a v akuzatívnej množného čísla má tvar *čističov*. Podstatné meno *čistič* vo význame „čistiaci mechanizmus, resp. čistiaci prostriedok“ sa skloňuje podľa neživotného vzoru *stroj*, v datíve jednotného čísla má tvar *čističu*, v akuzatívnej jednotného čísla má tvar *čistič*, v lokáli jednotného čísla má tvar *(o) čističi* a v nominatívnej a akuzatívnej množného čísla má tvar *čističe*. Podstatné meno *čitateľ* vo význame „kto číta, napr. knihy, časopisy a pod.“ sa skloňuje podľa životného vzoru *chlap*, v datíve a v lokáli jednotného čísla má tvar *čitateľovi*, v akuzatívnej jednotného čísla má tvar *čitateľa*, v nominatívnej množného čísla má tvar *čitateľa* a v akuzatívnej množného čísla má tvar *čitateľov*. Podstatné meno *čitateľ* vo význame „číslo nad zlomkovou čiarou“ sa skloňuje podľa neživotného vzoru *stroj*, ale niektoré pádové tvary má napr. podľa Pravidiel slovenského pravopisu (2000) popri neživotných tvaroch aj podľa životného vzoru *chlap*, v datíve jednotného čísla má tvar *čitateľu* (popri *čitateľovi*), v akuzatívnej jednotného čísla má tvar *čitateľa*, v lokáli jednotného čísla má tvar *(o) čitateľa*, v nominatívnej množného čísla má tvar *čitateľa* (popri *čitateľa*; v jazykovej praxi sa táto podoba používa zriedkavo) a v akuzatívnej množného čísla má tvar *čitateľa* (popri *čitateľov*). Najmä v odbornej jazykovej praxi sa podľa nášho vedomia uprednostňujú tvary podľa neživotného vzoru *stroj*.

Slovo *manažér* ako neživotné podstatné meno vo význame „súčasť programového vybavenia počítača“ teda skloňujeme podľa neživotného vzoru *dub*, ale so zreteľom na jeho zakončenie na *-ér* má v lokáli jednotného čísla pádovú príponu *-i* ako iné takto zakončené podstatné mená, napr. *buldozér* – na *buldozéri*, *likér* – v *likéri*, *remorkér* – na *remorkéri*, *štartér*

– o štartéri, transportér – na transportéri. Jednotlivé pádové tvary podstatného mena *manažér* ako neživotného podstatného mena sú teda takéto: v jednotnom čísle gen. *manažéra*, dat. *manažéru*, akuz. *manažér*, lok. (o) *manažéri*, inštr. *manažérom*, v množnom čísle nom. *manažéry*, gen. *manažérov*, dat. *manažérom*, akuz. *manažéry*, lok. (o) *manažéroch*, inštr. *manažérmi*. Na ilustráciu uvádzame niekoľko dokladov z internetových stránok na skloňovanie slova *manažér* ako neživotného podstatného mena: *Návod k tlačovému manažéru*. – *Vďaka stolovému manažéru budete mať o svoje obálky, časopisy, kancelársky papier, kancelárske spony, katalógy a cenné veci vždy postarané*. – ... vytvoril stránku o manažéri FAR. – *Je to všetko o manažéri*. – *Dvojpanelové súborové manažéry v LINUXE*. – *Prezerače a manažéry fontov*. – *Server virtuálnych služieb by mal mať linky aspoň na dva manažéry*. So zreteľom na isté problémy, ktoré sa v jazykovej praxi vyskytujú pri skloňovaní slova *manažér* ako neživotného podstatného mena, bolo by v jazykových príručkách vhodné pri ňom okrem obligátnych tvarov uviesť napr. aj tvary datívu a lokálu jednotného čísla a nominatívu a akuzatívu množného čísla.

Matej Považaj

SPRÁVY A POSUDKY

Vlastné meno vo svetle teoretickej onomastiky

[BLANÁR, Vincent: *Vlastné meno vo svetle teoretickej onomastiky*. In: Spisy Slovenskej jazykovednej spoločnosti, č. 6. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri Slovenskej akadémii vied, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied 2008. 77 s. ISBN 80-967574-9-0; vydané znova *Vlastné meno vo svetle teoretickej onomastiky*. *Proper Names in the Light of Theoretical Onomastics*. Martin: Matica slovenská 2009. 159 s. ISBN 978-80-7090-905-8.]

Vincent Blanár je nepochybne zakladateľom modernej slovenskej onomastiky a jej významným predstaviteľom. Jeho teória vlastných mien, ktorá vychádza z funkčného hľadiska a chápania vlastného mena ako jazykového znaku sui generis, je uznávaná nielen doma, ale aj v zahraničí. V. Blanár základné tézy a myšlienky svojej teórie publikoval v mnohých štúdiách a publikáciách, ucelene vyšli až v r. 1996 v monografii *Teória vlastného mena*. Monografická štúdia V. Blanára *Vlastné meno vo svetle teoretickej onomastiky* predstavuje súhrn a zavŕšenie jeho teoreticko-metodologických výkladov vlastných mien. V tomto roku ju vydala aj Matica slovenská, ale publikácia navyše obsahuje anglický preklad *Proper Names in the Light of Theoretical Onomastics*.

V úvode autor prízvukuje, že pri tvorení vlastných mien a ich používaní v komunikácii sa neuplatňujú len zákonitosti apelatívneho jazykového kódu, ale aj špecifické zákonitosti vlastných mien a pre postavenie vlastných mien v jazyku sú príznačné dve protichodné, ale vzájomne na seba pôsobiace tendencie: ustavičná interakcia vlastných mien s ostatnou slovnou zásobou a celým jazykovým systémom a zároveň stála polarizácia kategórie vlastných mien vo vzťahu k apelatívam. Z tejto dvojakej súvzťažnosti vlastných mien vyplýva aj ich dvojaký status – lingvistický a onomastický. Autor ďalej poukazuje na staršie názory preferujúce etymologické analýzy a sústredenosť len na jazykovú zložku. Uvádza aj vedecko-bádateľské postupy a metódy onomastického výskumu, pričom za základnú úlohu onomastiky považuje výskum spoločenského fungovania vlastných mien. V. Blanár po-

dáva aj krátky pohľad na výskum vlastného mena vo vývine filozofického a jazykového myslenia a recenziu zborníka *Namenarten und Erforschung* (2004). Načrtol niektoré otázky a problémy teoretickej onomastiky, na ktoré našiel odpovede a riešenia aj vo vlastnej teórii vlastných mien.

V ďalších kapitolách V. Blanár sformuloval náčrt a zhrnutie vlastnej koncepcie, ku ktorej dospel na základe výsledkov doterajších výskumov. Jeho úvahy sa opierajú predovšetkým o analýzu osobných mien. Možno tu nájsť bližšie vysvetlenie pojmov lingvistický a onomastický status vlastného mena a ich úzky vzťah, ktorý sa sleduje na onymickej nominácii, identifikácii a diferenciacii. Autor predstavuje svoj funkčný a systémový pohľad na onymiu, vlastné meno chápe ako prvok onymickej sústavy s ustavičným zreteľom na jeho spoločenské fungovanie. Podľa V. Blanára vlastné mená majú svoju onymickú sémantiku, ktorú vytvárajú špecificky onymické sémantické príznaky, a preto v ďalšej časti práce sa zaoberá charakteristikou obsahovej stránky onymického znaku, ale aj súvzťažnosťou obsahovej a formálnej stránky onymického znaku.

Modelové chápanie pomenovacieho aktu, ako aj celého súboru onymických prvkov danej triedy podľa autora zovšeobecňuje propriálne pomenovacie princípy a vedie k poznaniu a zachyteniu propriálnych vzťahov, prvkov a ich vnútornej organizácie v hĺbkovej štruktúre. Obsahové modely, zväčša pragmatickej povahy, sa spájajú s konkrétnou pomenovacou situáciou a onymiou príslušného jazyka prostredníctvom motivačného modelu, ktorý je spájacím článkom medzi obsahovým a slovtvorným modelom. V práci ďalej možno nájsť aj ďalšie výklady obsahového, motivačného, slovtvorného i syntaktického modelu s názornou ukážkou modelovania živej antroponymie a prehľad vývinu modelovania vlastných mien. Na s. 38 je ukážka modelovania živého osobného mena *Horár Strmeň*, ktoré má slovtvorný typ Sd + Sd (čítanie zápisu: substantívum odvodené + substantívum odvodené), pričom z obsahového modelu vyplýva, že *Horár* je individuálna charakteristika podľa zamestnania a *Strmeň* je priezvisko, pravdepodobne prebraté do živého osobného mena vo svojej úradnej podobe. Prihliadnuc na špecifikum onomastickej gramatiky, apelatívum *horár* i proprium *Strmeň* sa v tomto prípade propriálizovali do živého osobného mena nulovou antropolexémou, takže z hľadiska onomastickej slovtvorby prípony *-ár*, *-eň* sú irelevantné a je diskutabilné, či má význam ich v rámci slovtvorného typu

onymického modelu vyčleňovať, keďže prioritným cieľom je zistiť antropofarmanty – prípony, ktorými vznikli nové propriá.

V. Blanár oceňuje predovšetkým využitie počítačovej techniky pri modelovej analýze vlastných mien, ktorá umožňuje exaktný opis onymických javov. Zatiaľ pre antroponymiu nebol vyvinutý program ani databáza, ktoré by dokázali automaticky spracúvať údaje o antroponymách (informácie o onymickom objekte alebo onymickej scéne, pomenovacie modely ap.) podľa požadovaných kritérií tak, aby výstupom boli relevantné informácie potrebné na ďalšiu analýzu a charakteristiku (napr. frekvenčné distribúcie). Autor upozorňuje aj na nepublikovanú dizertáciu M. Jozefoviča *Modelovanie živých osobných mien na strednom Slovensku* (s. 39), v ktorej M. Jozefovič píše o tom, že využil počítačovú techniku pri modelovaní živých osobných mien, pričom použil MS Excel, čo je tabuľkový procesor, teda „plochý“ súbor bez identifikácií jednotlivých prvkov a vzťahov medzi nimi. Využívanie počítačovej techniky alebo lepšie povedané počítačového spracovania onymie by bolo vhodnejšie napr. pri digitálnej relačnej databáze *Slovníka pomístních jmen na Morave a ve Slezsku*, ktorú pripravujú v Ústave pro jazyk český AV ČR v Brne. Počítačové spracovanie pri analýze rozsiahlych onymických súborov je bezpochyby v súčasnosti nevyhnutné, a to pri monografickom spracúvaní onymie, ale predovšetkým pri lexikografických prácach. Umožňuje nielen rýchlu analýzu charakteristiky veľkých onymických súborov, ale má význam aj pre porovnávaciu onomastiku. Treba však rozlišovať medzi počítačovou technikou alebo počítačovým spracovaním onymie a digitálnou podobou textu, napr. onymického zoznamu v programoch MS Word alebo MS Excel, v ktorých ďalšie digitálne spracovanie údajov je veľmi obmedzené.

Pomenovacie modely sú základné prvky onymického systému, ktorého ďalšie dôležité črty autor rozoberá na nasledujúcich stranách. Autor sa zameriava aj na realizácie onymického systému v texte. Za dôležité pokladá zistenie, že aj obsahové modely majú charakteristickú areálovú distribúciu, dajú sa kartograficky spracúvať a prinášajú zaujímavé fakty pre porovnávacie štúdium. Autor kritizoval, že sa nevenovala pozornosť propriálnemu kontextu a vlastné mená sa analyzujú izolovane, čo zahmlieva pohľad na problematiku ich obsahu. Osobitne sa venuje aj fungovaniu onymie v spo-

ločenskej komunikácii a podrobnejšie vysvetľuje vzťah referenčnej identifikácie a vedenia o onymickom objekte.

V. Blanár neobišiel ani otázku noriem v propriálnej oblasti a ich tvorbu a fungovanie v úradnom i neúradnom styku. V závere práce sa vrátil k využívaniu jazykových prostriedkov v sústavách vlastných mien, predovšetkým pri pomenúvaní osôb. Všíma si predovšetkým to, akú úlohu hrá v propriálnej nominácii pomenovacia schéma a jazykový typ. Dôležitosť kladie aj na lexikografiu vlastného mena, ozrejmuje opis a odlišnosti slovníkového hesla a heslovej state podľa toho, či spracúvajú toponymá alebo antroponymá, a upozorňuje na možnosti lexikografického spracúvania onymie.

Monografická štúdia *Vlastné meno vo svetle teoretickej onomastiky* prehladným a zrozumiteľným spôsobom prezentuje poznatky z výskumov, metodológiu, terminológiu a základné tézy teórie vlastných mien V. Blanára, ktorý sa tejto problematike venuje viac ako šesťdesiat rokov. Určite prispeje k poznaniu, inšpiruje a podnieti k ďalším diskusiám nielen predstaviteľov slovenskej onomastiky a širšej jazykovednej obce, ale vďaka anglickej verzii, ktorá je súčasťou matičného vydania, sprístupní jedinečnú onomastickú teóriu svetovej odbornej verejnosti.

Iveta Valentová

Knih naplnená životom

[BACHMANNOVÁ, Jarmila: Za života se stane ledacos. (Vyprávěny ze Železnobrodská). Liberec: Nakladatelství Bor 2008. 124 s. + CD. ISBN 978-80-86807-90-4]

Spomienky na časy dávno minulé, životné osudy, príbehy a niekedy priam neuveriteľné zážitky rezonujú v našom vedomí najmä prostredníctvom rozprávania predstaviteľov starších generácií. S nenávratným odchodom vzácnych rozprávačov sa postupne (a v konečnom dôsledku definitívne) všetko staré, nostalgicky krásne a dobré, zabúda a stráca. Zriedka sa podarí zachytiť vzácne spomienky v písanej podobe, preto sú vzácnosťou

publikácie, ktoré takéto texty cieľavedome dokumentujú a predstavujú širokej verejnosti.

Užitočný čin sa z tohto hľadiska podaril a následne zhmotnil v knihe J. Bachmannovej s názvom *Za života se stane ledacos*, ktorá vyšla v českom vydavateľstve Bor v roku 2008. Autorka zozbierala a na vydanie pripravila viac ako 70 príbehov – tie sú výberom z množstva zápisov zaznamenaných pri vlastnom výskume nárečia v niekoľkých obciach jej rodného kraja v oblasti na sever od Železného Brodu. Javisko príbehov tvorí niekoľko nevelkých dediniek v najsevernejšom výbežku tradičného českého osídlenia na pravom brehu riek Kamenica a Jizera, ktorých severné katastrofe už vymedzovala niekdajšia česko-nemecká národnostná hranica. Zapísané zážitky tamojších obyvateľov sa mohli stať kdekoľvek na českom alebo slovenskom vidieku, pečať originalnosti im dáva pracovná orientácia miestnych ľudí na sklárstvo a s ním súvisiace práce či remeslá. Ako sama zostavovateľka zdôrazňuje, nie sú to známe „*podkrkonošské poudačky*“, ale skutočné životné príbehy obyčajných ľudí, z ktorých sa väčšina živila sklárstvom. Ak vezmeme do úvahy fakt, že najstarší z nich sa narodili na sklonku 19. storočia a ďalší poväčšine v 30. až 50. rokoch minulého storočia (najmladší rozprávač sa narodil v r. 1980), je zrejmé, že dnes už majú zápisy spomienok najstarších informátorov dokumentárnu hodnotu, a to nielen pokiaľ ide o jazyk (nárečie). Rozprávania predstavujú približne storočný časový horizont, pričom rozdiel medzi jazykovým prejavom najstaršej generácie v porovnaní s jazykom príslušníkov mladších generácií je zreteľný.

Ambíciou J. Bachmannovej bolo predstaviť jednotlivé výpovede pri prepise predovšetkým tak, aby boli zrozumiteľné nielen čitateľom domáceho „Podkrkonošia“, ale aj všetkým, ktorí sa chcú s knihou bližšie zoznámiť, a súčasne tak, aby napísaný text zachytil a vystihol typický nárečový prejav danej oblasti. Rozprávania sú zachované v pôvodnej podobe, zásadným spôsobom nie je upravený ani voľnejší štýl autentických hovorených výpovedí, ako dobre dokumentuje zvukový záznam na kompaktnom disku priloženom v publikácii. Prítomnosť zvukového nosiča s nárečovými nahrávkami nemožno hodnotiť inak než ako zásluhný počin zostavovateľky aj vydavateľstva. V podobne zameraných publikáciách by v súčasnosti zvukové médium dokumentujúce jazykový prejav nemalo chýbať a malo by byť samozrej-

most'ou. Písané príbehy sú doplnené dobovými fotografiami z rodinných albumov niektorých rozprávačov, čo výpovede nielen výstižne a nápadito ilustruje a oživuje, ale zároveň dáva celej publikácii vcelku pútavú a pôsobivú podobu.

Je chvályhodné, že Bachmannová venuje primeranú pozornosť jazykovej (nárečovej) charakteristike oblasti „Železnobrodská“, z ktorej pochádzajú všetci zúčastnení informátori. Dorozumievacím jazykom tu bola vždy čeština, no evidoval sa kontakt aj so susedným nemecky hovoriacim obyvateľstvom. Z jazykovej stránky patrí daná oblasť k tradičnému podkrkonošskému dialektu, pričom jeho typické znaky sú najlepšie predstavené na ploche jednotlivých rozprávání. Viaceré z tradičných nárečových znakov už v dnešnom hovore, t. j. v súčasnej podobe nárečia, chýbajú. Preto autorka pohotovo a invenčne ponúkla prehľad najvýraznejších nárečových črt, aby aj bežný čitateľ mal možnosť bližšie spoznať a zorientovať sa v systéme okrajového nárečia „Podkrkonošia“, prináležiaceho do väčšieho severovýchodočeského nárečového celku. Najtypickejšími znakmi sú napr. výslovnosť hlásky *v* blížiaci sa k výslovnosti *u* (v prepise textov zaznačované grafémou *u*), výslovnosť dvoch hlások *nn* (ojedinele *ňň*) v náležitých, ale aj analogických pozíciách (*ranni vlak – kamennář*), časté zmeny spoluhláskových skupín *dn, dň > nn, ňň* uprostred a na hraniciach slov (*u jennoho stolu, von Nemcu*), ich zjednodušovanie na *n/ň* (*tejně = týdně*), zmena *dl > ll* (*ten velle*), v skupine spoluhláska + *vě* zánik hlásky *v* (s výslovnosťou *je*, napr. *začátkem kjetna, do sjeta*), infinitív na *-t'* (*ležet'*) a pod. Z prepísaných textov a z nahrávok je evidentné, že niektoré z uvedených črt ustupujú predovšetkým z prejavu mladších rozprávačov.

Okrem týchto znakov má predstavovaný dialekt aj ďalšie rysy spoločné nárečiam širšieho severovýchodu Čiech, napr. krátke samohlásky *i, u* v koncovkách (*rymnik, zboží*) a naopak dlhé spoluhlásky v prízvukných slabikách (*céra, dóle, pívo*, ale aj *dívadlo*), takmer dôsledne sa vyskytuje koncovka *ej* (< *-i*) v inštr. sg. mäkkých typov podstatných mien ženského rodu (*se sestřeňicej, nad tratěj*) a koncovka *-em* v inštr. sg. podstatných mien typu *předseda* (*s pantátem*), no koncovka *-oj* (< *-ovi*) v dat. a lok. životných podstatných mien mužského rodu je zriedkavá (*házela psoj, jennomu chlapoj*).

Autorka nezostáva len pri opísanom type znakov príznačnom pre všetkých rozprávačov, osobitne uvádza i typické znaky informátorov staršej

generácie. Okrem už niektorých spomenutých spoluhláskových zmien (*dn, dň, dl*) sa u nich vyskytujú zmeny skupín *dm, bm* (*pul senmý, konec dumna*), ojedinele aj disimilácia skupiny *nn > rn* (*dřeверnej volej*). Rozprávania dokladajú už len výnimočný výskyt príznačnej „*podkerkonošské*“ výslovnosti slabičných hlások *r, l* so sprievodným polosamohláskovým vokálom, doložená napr. v posmešku „*V Derškouje perši na smerkový perkýnko*“, no o jej niekdajšej existencii svedčí občasná výslovnosť slabičného *r, l* v podobe predĺžených hlások *ř, ľ* (*trřpasliček, za křrkem, mľči*). Len v reči najstarších informátorov sa objavila zmena v znelosti spoluhlások v pozíciách ako *k choliči, k chlaunim dveřim*, podoby *s -a-* v tvaroch prídavia minulého typu *já věďala*, výskyt slovesných tvarov s príponou *-uva-* (*patentuvat, děkuval*) a zánik predložky *v* (*byl voblibenej Zásadě*). Menej známym znakom, ktorý sa v príbehoch miestami vyskytuje a je graficky (podčiarknutím) v textoch vyznačený, je podľa Bachmannovej nepravidelný výskyt prízvuku na predposlednej slabike slova (*kropice rozmláčená, do Brodu*). Za nárečové archaizmy pokladá zvyšky výslovnosti tvrdého *l* (*l*), napr. *měla předtuchu, na dluh*, a tiež tvrdého *y* (už len v *l*-ovom prídaví sloves typu *být, mýt*), napr. *bylo to horši, byl zručnej*, a stopy po jeho existencii v podobách *bel bech, vomela děti*. Vzácná je forma *su* v 1. os. sg. prítomného času slovesa *být* (*to su ráda*). Uvedené príklady ilustrujú konštatovanie, že nárečové povedomie väčšiny hovoriacich je už rozkolísané a je ovplyvnené súčasným bežne horeným jazykom.

V publikácii nie je nárečový slovník (hoci býva zvykom zaradiť ho pri podobnom type textov), menej známe nárečové výrazy sú vysvetlené priamo v texte, napr. ... *a tam vidim Bedřicha, jak je sklímenej* (= sehnutý, sedící ve dřepu) *a takhle něčo dělá; běžela nahoru s mundálkem* (= s ranečkem); *trouby u bumnu* (= roury u kamen) a ďalšie. Niekedy sa vysvetlenia nárečových slov zdajú zbytočné: *chytali vtáky* (= ptáky), *za starejch času* (= časů) a pod., inokedy však „pretlmočenie“ chýba, napr. sloveso *rejďovat* v príbehu *Rejďujte, rejďujte* (s. 57) môže mať viaceré významy (ten aktuálny by bolo vhodné vysvetliť), zastretý význam pre čitateľa môžu mať výrazy *břunda, šlejfky* z textu *Když jsme byli malí* (s. 94) a iné.

Je potrebné vysoko oceniť úsilie autorky prepísať príbehy zrozumiteľne pre všetky cieľové skupiny potenciálnych čitateľov: od vyškolených či nevyškolených dialektológov cez znalcov a používateľov opísaného nárečia až

po tých, ktorí sa nikdy s podkrkonošským nárečím nestretli a vôbec ho nepoznajú. Zvolila tzv. folklórny prepis, ten je v porovnaní s dialektologickou transkripciou bližší bežnej písanej podobe (väčšina čitateľov je na ňu zvyknutá), no súčasne sú v ňom zachytené podstatné a najvýraznejšie nárečové znaky. Pri prepise sú použité obvyklé písmená, tučne sa zvýrazňuje tvrdá výslovnosť *y*, častý je znak *u* (výslovnosť *v* blížiaci sa výslovnosti *u*), a ako sme už spomenuli, podčiarknutie celých slabík signalizuje prízvuk na predposlednej slabike. Nič z toho nenarúša komunikačný tok, nekomplikuje príjem prepísaného nárečového textu a nenarúša úspešnú percepciu čitateľa.

Jednotlivé slová a tvary sú zapísané tak, ako sa spravidla v každodennej spontánnej komunikácii vyslovujú, t. j. so zriedkavými alebo zmenenými hláskami. Autorka konštatuje, že ani táto výslovnosť nie je, pravdepodobne vplyvom v súčasnosti častejšie počutej a vnímanej spisovnej výslovnosti, dôsledná. Prípadné ďalšie podobné kolísanie v textoch neupravuje. Za zavádzajúcu považuje textovú registráciu takých prípadov, keď vplyvom rýchleho tempa hovoru na konci vetných úsekov nastáva menej zreteľná výslovnosť, spĺvanie (resp. krátenie) hlások a podobné deformácie, ktoré v hovorenom prejave spravidla nevnímame (text si obyčajne dokážeme domyslieť).

Zaujímavým pokusom zostavovateľky publikácie je prepis niekoľkých textov (v knihe sú pre lepšiu orientáciu označené) pomocou dialektologickej transkripcie, resp. zjednodušenou formou tzv. fonetickej transkripcie. Je to síce náročnejší, ale súčasne precíznejší spôsob profesionálneho záznamu nárečových textov so záväznými pravidlami zápisu. V krátkom prehľade pravidiel prepisu autorka pripomína, že sa zapisuje to, čo hovoriaci skutočne vyslovuje, bez ohľadu na spisovnú grafiku, napr. *i/y*, *l/l* (*byl radostí celej prič*), hlásky zmenené v prúde reči (*s kostela, tenkrád bil*) a aj rozdiely v kvantite (*tú fabriku, její tatínek*). Využitie sú znaky *w* (obojperne vyslovené v medzi samohláskami: *z Návarowa*) a *γ* (znelá podoba *ch* vysloveného pred znelými spoluhláskami: *žeňny bil*). Mäkkosť spoluhlások *d', t', ň, l'* a kvantita sú vyznačené zaužívaným spôsobom. Súbor rozprávání sa tak stáva zdrojom študijného materiálu nielen pre jazykovedcov, ale aj pre študentov a čitateľov bližšie sa zaujímajúcich o nárečia. Čitateľ môže teda vybraný text čítať v knižke v tzv. folklórnej transkripcii (blízkej čitateľskej podobe), počúvať ho na priloženom zvukovom CD (živý záznam nahrávky informátora) a súčasne ten istý text porovnať s prepisom v dialektologickej transkripcii. To

je jeden zo spôsobov, ako opisované nárečie ešte lepšie poznať a vytvoriť si o ňom obraz blížiaci sa jeho reálnej podobe.

Témy príbehov či rozprávání určuje poväčšine pracovné a sociálne zaradenie účastníkov výskumu (informácia o zamestnaní rozprávača je zaradená pred jeho výpoveďou), a tak pred nami defilujú nielen spomienky sklárskych pracovníkov, navliekačiek náhrdelníkov, brusičov a brusičiek sklenených krúžkov, skla či lustrových „oveskov“, ale aj žien v domácnosti a poľnohospodárov. Svojimi životnými skúsenosťami prispeli úradníčka, štátny zamestnanec, obecný kronikár, učiteľ, hudobník a kapelník v jednej osobe, školníčka, šofér a v neposlednom rade aj žiaci základnej školy v úlohe zástupcov najmladšej generácie. Tradičné sklárstvo, príp. niektoré odvetvia sklárskej výroby charakteristickej pre tento kraj, spája väčšinu rozprávání ako náhrdelník z ozdobných guľôčok „korálek“, ktoré tí starší zvyčajne *mačkali* v „driketách“, doma je „*nauľikali*“ do náhrdelníku, vyráběli *vánoční ozdoby* a z drobného „*šmelce*“ šili límečky, nebo háčkovali *dečky* (porov. napr. v textoch *Výroba skleněných kroužků, Výroba skleněných korálek*). S týmito výrobkami chodili potom podomoví predavači „do kraje“ (príbehy *Se sklem do kraje, Výlet do Turnova*), bohatší obchodníci sa vybrali na cesty až do zahraničia. V textoch nájdeme aj akýsi slang sklárskych zamestnancov, ktorí výrazy a rôzne slovné spojenia zo svojej pracovnej činnosti celkom prirodzene využívajú pri komunikácii, a tak sa dozvedáme, aký význam majú napr. spojenia *komu co leze, komu co neleze*, poučíme sa, aká činnosť sa vykonávala, keď sa *špejchalo* z korejtky alebo *šitlovalo*, čo znamená, ak niekto *má fraky* a iný zasa *dvojáky*, čo sú to *nedovleky, štyrniky, burel* a pod.

Tematický záber príbehov je naozaj široký. Popri spomenutých remeselníckych a obchodníckych zážitkoch tu nájdeme tradičné spomínania starších na tému „kedysi a dnes“ (napr. v príbehoch *Zamlada a dnes, Pětikoruna za holiče, Já nevím co je to za dobu!*), opísaný je život v dávnej minulosti (*To na Bratříkově před první válkou, Zážitky z domova, Když jsme byli malí*), spoločenský život (*Na šestnácti letech si namluvit hochu, O svatbě, Poutě, Chodili jsme k muzice*), kultúra a ochotnícke divadlo (*O divadlech, Jak se hrála divadla*), škola (*Pan řídící, Trojka*), šport (*Sokolové, Lyže*), svoje miesto našlo v knihe množstvo komických a situačne vtipných príbehov (*Jak stříček předčasne budil, Březová míza, To byl jeden švec, Jak se chytá zajíc*,

Hruštička pro sestřičku, Nápadník), opisov tragických udalostí (*Zastřelená nevěsta, Jak u Kolářů hořelo*) a najrozmanitejších životných osudov (*Doma a u sedláka*). A nielen to. Máme možnosť čítať rozprávania tajomné (*Kropice na čarodějnice*), pútavé a nevšedné (*Odpustené hriechy*), opisy a vyčítania nadprirodzených bytostí (*Vodník, Cvendy*), vojenské príbehy (*Zranění z války a z domova*), miestne povesti a historiky (*Jak to bylo v Zásadě, Jak vznikla zásadská kaple*), predstavené sú detské hry, zábavy a šibalstvá (*Šaty pro princeznu, Výlet na koloběžkách, Adamičkovy ořechy*), niektoré ľudové zvyky a obyčaje (*Vánoční stromek, Štědrý den, Koleda, Vánoce dnes*), drobné, no milé úsmevné príhody (*Smetana, Ježky*), ale aj príbehy z nedávneho obdobia charakteristické prítomnosťou súčasných moderných reálií (*Laterna Magika, Štěstí ve sportce, Chodilo se do „bijáku“, Navigace*).

Na spomenutom kompaktnom disku je viac ako 20 ukážok autentických výpovedí príslušníkov všetkých generácií. Nahrávky nie sú zhotovené v profesionálnej kvalite, často sa v nich objavujú nežiaduce zvuky typické pre domácnosť (napr. tikot hodín, krik detí, hlasy domácich zvierat, prikladanie do pece, vstupy iných prítomných a pod.), ale práve toto rodinné prostredie zaručilo prirodzený a neštylizovaný priebeh rozhovoru. Treba pripomenúť, že vzhľadom na čas vzniku záznamov boli niektoré z nich viac či menej negatívne poznačené aj z technickej stránky (vtedajšia úroveň techniky nahrávacích zariadení či mikrofónov bola na výrazne nižšej úrovni ako v súčasnosti a napr. metóda tzv. skrytého mikrofónu bola prakticky nerealizovateľná). Pri príprave na vydanie však boli nahrávky upravené v profesionálnom štúdiu (vrátane rôznych „hluchých“ miest, nepodstatných, príp. zavádzajúcich dejových odbočiek), pričom sa bral ohľad na zachovanie pôvodného charakteru rozprávania. Napriek uvedeným problémom sa podarilo ponúknuť poslucháčom záznamy prirodzených a neštylizovaných výpovedí dobre reprezentujúcich miestny dialekt a súčasne s vysokou pravdepodobnosťou zaujať vnímavého poslucháča. V závere publikácie je zoznam príbehov na kompaktnom disku s uvedením poradového čísla na disku, názvom príbehu a vyznačením, či je konkrétny záznam transkribovaný.

Kniha J. Bachmannovej *Za života se stane ledacos* je dobrou a vydatnou ukážkou, ako cez tradičné nárečie predstaviť život obyčajných ľudí istej zemepisnej oblasti, ale aj naopak, akým spôsobom cez ich každodenné a obyčajné, no často pútavé a nevšedné príbehy poznať nárečie spolu s naj-

výraznejšími zmenami, ktoré v ňom za posledné roky (zahŕňajúce približne tri ľudské generácie) nastali. Vzhľadom aj svojím obsahom je táto svieža publikácia vhodnou inšpiráciou pri hľadaní cesty, ktorou možno ísť pri publikovaní cenných zápisov a nahrávok nárečových rozprávání a textov.

Miloslav Smatana

SPYTOVALI STE SA

Podlažnosť budov. – Do telefonickej jazykovej poradne Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV sme dostali otázku o správnosti používania podstatného mena *podlažnosť*, ktoré sa v jazykových príručkách neuvádza.

Používanie slova *podlažnosť* – jeho frekvenciu a spájateľnosť – sme si overili na internete, kde sa najčastejšie vyskytuje v inzerátoch, reklamách, urbanistických štúdiách či iných druhoch stavebných dokumentov. Používa sa napríklad v spojeniach *podlažnosť objektov*, *navrhovaná podlažnosť výškovej budovy*, *maximálna podlažnosť rodinných domov je stanovená na 3 podlažia*, *dom s podlažnosťou 5 nadzemných podlaží*, *nesprávne priznaná podlažnosť*.

Svojím vznikom sa slovo *podlažnosť* zaraďuje do skupiny podstatných mien utvorených príponou *-osť*, ktoré boli formálne utvorené zo vzťahových prídavných mien s príponami *-ný* alebo *-ový*, no významovo sa viažu na podstatné meno, napr. *chorobnosť*, *rozvodovosť*, *nehodovosť* (podrobnejšie sa tomuto typu odvodenín venoval napr. článok Kláry Buzássyovej *Abstraktá s kvantitatívnym významom (typ nehodovosť)* v 10. čísle Kultúry slova v r. 1983). Vznik týchto slov si vyžiadala jazyková prax odborníkov z rozličných oblastí ľudskej činnosti a ich význam možno súhrnne vysvetliť ako „počet niečoho“, napr. *chorobnosť* „počet chorôb“, *návštevnosť* „počet návštev“, *rozvodovosť* „počet rozvodov“, *nehodovosť* „počet nehôd“, *poruchovosť* „počet porúch“. Takýto spôsob tvorenia slov je v slovenčine pomerne produktívny aj preto, že sa pri ňom skracuje dvojslovné pomenovanie na jednoslovný výraz.

Aj keď slovo *podlažnosť* zatiaľ v súčasných slovníkoch nenájde, zodpovedá slovenským pravidlám tvorenia slov a vo význame „počet podlaží“ je významovo jasné a v jazykovej praxi frekventované. Možno ho preto odporúčať ako štylisticky neutrálny výraz, resp. aj ako termín.

Iveta Vančová

Z JAZYKOVÝCH RUBRÍK

Bodka na konci vety za skratkou

IVETA VANČOVÁ

V snahe zostručniť písaný jazykový prejav ustálilo sa v slovenčine niekoľko textových skratiek. Medzi najznámejšie a najčastejšie používané skratky patria *atď.* – a tak ďalej, *napr.* – napríklad, *t. j.* – to jest, *tzv.* – takzvaný a iné. Okrem textových skratiek sa často stretávame aj so skratkami akademických titulov, vedecko-akademických hodností a vojenských a policajných hodností, napr. *Ing.* – inžinier, *RNDr.* – doktor prírodných vied, *CSc.* – kandidát vied, *pplk.* – podplukovník, *kpt.* – kapitán. Veľmi frekventované sú v poslednom čase skratky právnych foriem organizácií *s. r. o.* – spoločnosť s ručením obmedzeným a *a. s.* – akciová spoločnosť. Za všetkými uvedenými skratkami sa píše bodka. Niekedy sa stáva, že sa skratky uvádzajú na konci oznamovacej vety, a vtedy pisateľ zaváha, koľkými bodkami má vlastne vetu zakončiť. Ak sa oznamovacia veta končí skratkou, za ktorou je bodka, ďalšia bodka sa na konci vety už nepíše. Inými slovami – na konci oznamovacej vety za skratkou sa píše len jedna bodka, napr. *Dopoludňajší program sa skončil prednáškou prof. Dr. ZZ, CSc. – Rokovali sme s predstaviteľmi spoločnosti XX, s. r. o.*

(Roľnícke noviny, 2006, č. 18, 28. apríla, s. 19)

Nie je

KATARÍNA KÁLMÁNOVÁ

V slovenčine sa zápor od slovies zvyčajne tvorí predponou *ne-*: *nevie*, *nerobí*, *nechce*, *nerozumie*, *neje* (neprijíma potravu). Zrejme preto sa stretávame aj s nesprávnym písaním záporu slovesa *byť* v jednoslovnej podobe

nieje. Na rozdiel od iných slovies sa však zápor slovesa *byť* v prítomnom čase netvorí predponou *ne-*, ale pomocou záporovej častice *nie* a príslušného tvaru slovesa *byť* (*som, si, je, sme, ste, sú*). Častica *nie* a príslušný tvar slovesa *byť* sú dve samostatné slová a píšeme ich oddelene: *nie som, nie si, nie je, nie sme, nie ste, nie sú*. Správne píšeme *Brat nie je doma. – To nie je pravda. – Na Slovensku nie je more.*

V tejto súvislosti treba spomenúť aj nevhodné používanie záporu *neni*, s ktorým sa v praxi stretávame pomerne často. Najnovšie sme sa o tom presvedčili aj pri nazretí do textov na internete, kde sme našli takéto spojenia: *Tráva už není taká zelená. – Není nad ruskú techniku. – Není to moje. Slovo není však patří medzi subštandardné, teda nespisovné slová.*

(Roľnícke noviny, 2006, č. 19, 5. mája, s. 19)

Maturovať a promovovať

KATARÍNA KÁLMÁNOVÁ

V jarných mesiacoch sa často stretávame s vyjadreniami ako *Tento rok budem maturovať. – Ja som maturoval z nemčiny. – Keď zmaturuješ, môžeš sa u nás zamestnať*. Niekedy sa analogicky utvárajú takéto spojenia aj so slovesom *promovať*: *Promoval som pred dvadsiatimi rokmi. – O dva týždne bude náš syn promovovať za inžiniera*. Treba si však uvedomiť rozdiel vo väzbe slovies *maturovať* a *promovať*, ktorý vyplýva z ich významov. Slovo *maturovať* má význam „skladať maturitné skúšky“, *promovať* znamená „vykonávať (vykonať) akt udelenia akademickej hodnosti“. Iba o osobe, ktorá vykonáva tento akt (teda o rektorovi príslušnej univerzity či vysokej školy alebo o jeho zástupcovi), možno povedať, že *promoval*, napr. *rektor slávnostne promoval absolventov univerzitného štúdia*. Samotní absolventi sú *promovaní*, v tejto súvislosti teda treba používať pasívny tvar slovesa *promovať*: *O dva týždne bude náš syn promovaný* (resp. *bude mať promóciu*).

Na záver dodávame, že v súvislosti so slovesami *promovať*, *byť promovaný* používame predložku *za* (nie *na*). Na promočných oznámeniach píše-

me: ... *bude slávnostne promovány (promovaná) za inžiniera (inžinierku), za magistra (magisterku) a pod.*

(Roľnícke noviny, 2006, č. 20, 12. mája, s. 19)

Kodaň – kodanský

IVETA VANČOVÁ

Vo verejných jazykových prejavoch sa niekedy stretávame s nesprávnou podobou prídavného mena utvoreného z názvu mesta *Kodaň* v podobe *kodaňský*, napr. *kodaňský samit, kodaňský dohovor, kodaňský dodatok k protokolu, kodaňský proces o spolupráci*. Pri tvorení prídavných mien pomocou prípony *-ský* sa mäkká spoluhláska *ň* pred touto príponou nahrádza tvrdou spoluhláskou *n*, to znamená, že odvodzovací základ podstatných mien končiacich sa na *-ň*, napr. pri geografických názvoch *Viedeň, Plzeň, Poznaň*, má v tvaroch prídavných mien pred príponou *-ský* tvrdú spoluhlásku *n* – *viedenský, plzenský, poznanský*. Toto pravidlo pri tvorení prídavných mien platí nielen pri zemepisných názvoch, ale aj pri ostatných všeobecných podstatných menách zakončených na spoluhlásku *-ň* alebo na slabiku *-ňa*, napr. *kôň – konský, tlačiareň – tlačiarenský, kuchyňa – kuchynský, baňa – banský*.

Správne sú teda slovné spojenia *kodanský dokument, viedenský rezeň, konský postroj, tlačiarenský škriatok, kuchynská linka, banské mestá*.

(Roľnícke noviny, 2006, č. 21, 19. mája, s. 19)

Posilové vlaky

IVETA VANČOVÁ

V období očakávanej zvýšenej frekvencie cestujúcich železničnou dopravou pred sviatkami či inými mimoriadnymi udalosťami (alebo počas nich a po ich skončení) premávajú popri pravidelných vlakoch aj také, ktoré

cestujúca verejnosť pozná pod názvom *posilové vlaky*. Toto pomenovanie je síce v odbornej dopravnej terminológii už dávno ustálené, niekomu však môže prichodiť nezvyčajné.

Prídavné meno *posilový* bolo utvorené z podstatného mena *posila* prídavným príponou *-ový*, podobne ako napr. prídavné meno *silový* z podstatného mena *sila* (známe v spojeniach *silové pole*, *silový rezort*) či prídavné meno *presilový* z podstatného mena *presila* (ustálené v spojení *presilová hra*).

Keďže prídavné meno *posilový* je v slovenčine málo frekventované, v základných kodifikačných príručkách sa neuvádza, ale je správne utvorené a v spojení *posilové vlaky* náležite použité.

(Roľnícke noviny, 2006, č. 26, 23. júna, s. 19)

Môže byť kobyľa kotná?

IVAN MASÁR

Veruže nemôže! Stav domácich zvierat, ktoré sa chystajú priviesť na svet mláďatá, pomenúvame v slovenčine rozlične, ale nie zamieňavo. Ovca, koza, mačka môže byť *kotná*, sviňa zasa *prasná*, krava *teľná* a kobyľa *žrebná*. Z toho vychodí, že ovca nemôže byť *teľná* či *prasná*, ani kobyľa *kotná*. Krava nemôže byť *t'archavá*, ako to tvrdila istá spisovateľka, keď pohrdavo odmietala spojenie *t'archavá žena* a *t'archavosť* prisudzovala iba krave. Kobyľa, čo sa má ožrebiť, je teda *žrebná*.

Nepriliehavé pomenovanie stavu, v ktorom sa očakáva príchod nového jedinca na svet, je prejavom nedostačujúcej informovanosti o základnej slovnej zásobe slovenčiny. Súvisí to s urbanizáciou, so vzd'alovaním sa od života na vidieku.

(Roľnícke noviny, 2006, č. 27, 30. júna, s. 19)

Parazity – paraziti

SILVIA DUCHKOVÁ

Medzi homonymami, t. j. slovami, ktoré rovnako znejú, ale majú iný význam, osobitnú skupinu predstavujú slová označujúce osobu a vec alebo zviera, napr. *nosič* (človek nosiaci niečo, napr. batožinu) – *nosič* (prenášač choroby; predmet na podopieranie), *parazit* (cudzopasný živočích) – *parazit* (človek žijúci na úkor iných). Takéto dvojice slov vznikli prenesením pomenovania človeka na zviera alebo vec (*nosič*) alebo opačne, prenesením pomenovania zvierat'a (živočicha) na človeka (*parazit*). Ide o podstatné mená mužského rodu, ktoré sa gramaticky odlišujú skloňovaním. Životné podstatné mená sa v jednotnom čísle skloňujú podľa vzoru *chlap: nosič* (človek, živočích) – *nosiča, nosičovi, nosiča, (o) nosičovi, nosičom*, neživotné podstatné mená sa skloňujú podľa vzoru *dub* alebo *stroj: nosič* (podpera) – *nosiča, nosiču, nosič, (o) nosiči, (s) nosičom*. Pomenovania osôb sa od pomenovaní živočíchov a vecí odlišujú tvarmi nominatívu a akuzatívu množného čísla. Podstatné mená označujúce osobu majú v nominatíve množného čísla príponu *-i* – *nosiči, paraziti* a v akuzatíve príponu *-ov* – *nosičov, parazitov*, kým pomenovania živočíchov a vecí majú v týchto pádoch príponu podľa vzoru *dub* (*parazity*) alebo *stroj* (*nosiče*).

(Roľnícke noviny, 2006, č. 28, 7. júla, s. 19)

ISSN 0023-5202

MIČ 49 300